

VÄSTGÖTA- BYGDEN



Tidskrift för hembygdsarbete, natur- och kulturminnesvård utgiven av Västergötlands Hembygdsförbund

Nr 2

Årgång 64

2009



Knallen ser ut över Borås
Oljemålning av Arnold Eres. Tavlans finns i Stadshuset i Borås. Foto Stig Green

Profilen - Erling Svensson
sidan 16

Årsmötesdags i Borås
presentation sidorna 6 - 15

En utrotningshotad fyrbent vän
sidan 19



Foto: Aina Lindborg

HKH Kronprinsessan Victoria Västergötlands Hembygdsförbunds beskyddarinna

Innehåll

Några ord från förbundsordföranden.....	3
Tankar i tiden.....	4
Borås Hembygds-krets	5
Borås och Sjuhäradsbygden	5
Borås efter 1827 - en stad med stil.....	7
Årtäljare.....	10
Kommunala vapensköldar i Borås.....	11
Helt naturligt - Kardorna i luften	13
Spännande utflyktsmål	14
Profilen - Ingen vanlig Svensson.....	16
Tusenårigt arv.....	18
En utrotningshotad fyrbent vän.....	19
Hänt på bögda	21
Läsvärt i korthet.....	23
Virkelsborg från bronsåldern.....	24
Redaktörsträff på Hjälmarred	25
Lars med anor från Hällekis	26
Malma fornstuga	28
Marks gamla härad återuppstår på CD.....	29
Folkmusikens felor filbytarfynd?	30
Grattis Victoria!.....	31
Spisen i köket förr och nu.....	32

För redigering/layout svarar Leif Brunnegård, Asklanda Ekehagen, Vårgårda, och tidningen trycks hos Rydins Tryckeri AB, Nossebro.

Utgivningstider är 22-28 febr, 15-21 apr, 24-30 juni, 24-30 aug, 26-30 okt, 24-28 nov.

Senaste manusdag 6 veckor före utgivning.

Hemsida: www.hembygd.se/vastergotland

VÄSTGÖTA- BYGDEN



Tidskrift för hembygdsarbete,
natur- och kulturminnesvård.

Medlemstidskrift för
Västergötlands Hembygdsförbund
Årgång 64

Utkommer med 6 nummer per år
Avgift 2009 120:- Plusgiro 8 57 59-9

Redaktionsgrupp: Roland Antehag, Lilla Mjölse-
redsv 9, 466 95 Sollebrunn, tel 0322/402 55,
E-post: roland.antehag@telia.com

Leif Brunnegård, Asklanda Ekehagen, 447 93
Vårgårda, tel 0322/66 10 26

E-post: vbn.red@tele2.se

Hans Menzing, ansvarig utgivare, Marumstorget
1, 532 32 Skara, tel 0511/12643,

E-post: hans.menzing@telia.com

Övriga i redaktionskommittén:

Tage Brolin, Bäckaskog, Främmestad, 465 97
Nossebro, tel 0512/531 50,

E-post: tb.bygg-tjanst@telia.com

Eva Bergström Hyenstrand, Carl von Linnés väg
2, Skultorp, 541 55 Skövde, telefon 0500 - 43 30
13, E-post: hyenstrand@hotmail.com

Stig Green, Fjällrosv 1, 516 32 Dalsjöfors, telefon
033 - 10 15 85, E-post: stig.green@bornet.net.

Förbundsordförande: Eva Bergström Hyenstrand.

Förbundskassör: Hugo Isaksson, Ådalavägen 2,
523 92 Timmele. Telefon 0321 - 300 01

E-post hugo.isaksson25@hotmail.com .

Kanslist: Eva Mann, Västergötlands Hembygds-
förbund, Box 15, 534 21 Vara, tel 0512/10550
fax 0512/339 42, bost. 0511/37 03 30, Plusgiro 8
57 59-9, Kansliets E-post: vasterg.hembygdsf@telia.com

Författarna i denna skrift är själva ansvariga för
innehållet i sina artiklar. Redaktionen förbehåller
sig rätten att korta och redigera insänt material.
Om inget annat anges, är artikelförfattaren också
fotograf. Bidrag till tidningen och tips mottas
tacksamt av redaktionen, liksom tidskrifter och
böcker som önskas anmälda. De flesta texter och
bilder publiceras på vår hemsida. Insända texter
och bilder anses som godkända för publicering på
vår hemsida.

ISSN 0346-4954

Några ord från förbundsordföranden

Vad vill vi åstadkomma?
Vad vill vi lämna övertill efterkommande?



Eva Bergström Hyenstrand
Förbundsordförande

Under mars månad, då vinter bryts av våraning, samlas de flesta föreningar till årsmöte. Man ser både bakåt och framåt. Genom verksamhetsberättelsen påminns man om det gångna årets bekymmer och roligheter. Hur ser ekonomin ut, överskott eller underskott? Har antalet medlemmar ökat eller minskat? Framåt kan man se genom budget och verksamhetsplan. Så här års finns lite tid för eftertanke och distans till hembygdsarbetet.

Förtredje gången har Sveriges Hembygdsförbund skickat ut "Enkät till Sveriges Hembygdsförbunds medlemsföreningar". Syftet är att få fram underlag för statistisk beskrivning av hembygdsrörelsen för år 2008. Här kan det mesta redovisas: medlemsantal, arkivets tillstånd, studieverksamhet, kontakter med massmedia och så vidare. Sammantaget kommer en fyllig bild att redovisas, som kan jämföras med de tidigare enkäterna. Verkligt intressant blir det när flera jämförs och analyseras. Hur framstår hembygdsrörelsen då?

För några år sedan, i samband med den så kallade ideologitredningens sändande Sveriges Hembygdsförbund ut en enkät till anslutna föreningar, denna gången inriktad på verksamhetsidé, det vill säga vad den enskilda föreningen vill åstadkomma, vad som kan förbättras eller tas bort och hur föreningen vill uppfattas av sin omvärld. Liknande frågor ställdes också till hembygdsförbunden. Svarefrekvensen var ganska hög, vilket vittnar om ett betydande intresse för frågorna.

Jag tror att det är viktigt att vi återigen här i Västergötland tar tag i frågor av detta slag. Man kan förenkla

frågorna till: hur ser föreningen ut i dag? Hur vill vi att den skall framstå om 5 år? Om 10 år? Vilka förväntningar ställs på Västergötlands Hembygdsförbund i detta?

Det är svårt att sja, särskilt om framtiden, men vilket arv lämnar dagens hembygdsarbete efter sig? Säkert behöver en hel del förändras i anpassning till omgivande samhälle, som i sin tur förändras! Man kan också fråga: Vad är hembygdsarbetets hjärta och själ, det som inte kan bytas ut?

Många föreningar har genom åren fått värdefullt ekonomiskt stöd, framförallt av sin kommun. Västergötlands Hembygdsförbund har årligen också fått nödvändigt ekonomiskt stöd av Regionen. Allt tydligare framstår dock att yttre bidrag inte utan vidare kan garanteras. Däremot kommer goda och genomtänkta planer för kommande verksamhet, gärna som samverkan mellan olika parter, att stödjas så långt detta är möjligt.

Både genom kulturutredning och på annat sätt framgår att det ideella hembygdsarbetet möts av allt större uppskattning, både på riksplanet och regionalt. Det är ju bra det, men för att hålla en hembygdsförening igång behövs inte bara ideellt arbete utan också pengar!

Alltså: är det inte dags återigen för diskussioner i föreningar och kretsar kring dagen och morgondagen? Var står vi? Vad vill vi åstadkomma? Vad vill vi lämna över till efterkommande? Hur skall detta ske? Diskussioner under kommande verksamhetsår?

Eva Bergström Hyenstrand

Tankar i tiden . . .



Jan Nilsson bor i Tidaholm och tillhör styrelsen för Västergötlands Hembygdsförbund.

När detta skrivs, har Obama tillträtt som president i det nya landet i väster. Svenska massmedia har uppmärksammat valet och installationen som aldrig förr. Men vilka förväntningar på en enda man; Från alla håll och kanter. Ja, till och med från politiska motståndare.

Kan det vara riktigt, att en enda person har sådan makt? Hur hade det sett ut i världen, om Al Gore blivit president år 2001? Hade det blivit något krig i Irak? Hur hade världsekonomin sett ut? Sådana funderingar har jag.

Det är märkligt, att den mer än 200 år gamla konstitutionen i USA fungerar alltså jämt. Montesquieus maktfördelningslära från 1750-talet (lagstiftande, dömande och verkställande makt) kom att påverka även grundlagsfäderna i Sverige 1809, men framför allt i Norge 1814 (17 maj), som fick enkammarriksdag med begränsad rösträtt för män. I USA är det Montesquieus fullt ut.

Jag har lite hatkärlek till USA. Gjorde sommaren 2004 en underbar resa till svenskbygderna i regi av Sture Magnusson, Viareds Hembygdsförening.

Då det gäller hemmaplan, tänker jag i andra banor. Jag var nyligen hos en förening, snarare klubb, och höll föredrag om hembygdsrörelsen och dess tre nivåer.

Åhörarna förvånades över rörelsens ungdom. Före Artur Hazelius, med Nordiska museet och Skansen på 1880- och 1890-talen, fanns det ingen hembygdsrörelse. Det är lätt att dra parallellen med Västergötlands Fornminnesförening, som med tiden blev Västergötlands museum och Fornbyn.

Bondesamhällets övergång till industrisamhälle är mera känt. Så ock 2000-talet, som ofta kallas IT-samhället.

Vad kommer sedan? 2100-talet: Kan det bli klimatsamhället? Man läser och ser på TV om skräckscenariot. En höjning av jordens medeltemperatur med en grad innebär stora förändringar. För att inte tala om två grader. Vid tre till fyra grader är det kört:

Vi får inte glömma, att alla kulturer har gått under. Vi får heller inte glömma, att klimatet förändras genom årtusendena. Det som väcker oro i dag är tempot. Det går allt fortare.

Nog går det min, mina barn och barnbarns levnad ut. Släkten följa släktens gång, skriver psalmisten. Måtte generationerna på 2200-talet kunna fortsätta stämma in.

Till sist en tankelek. Om någon forskare på 2200-talet skulle läsa Västgöta-Bygden nummer 2 år 2009, skulle undertecknad då framstå som endum skalle eller som en visionär? I sistnämnda fallet har vi det varmt och skönt i Sverige. Vindruvor och sydfrukt; Södra Europa har ideliga översvämningar. Dessutom stora landområden under

vatten. +50 grader är ingen ovanlig sommartemperatur. Det går charter, i aldrig skådad omfattning, till svala Norden. Norrland lever upp igen...

Givetvis har vi enorma problem också. Går inte att greppa i dag.

Jan Nilsson

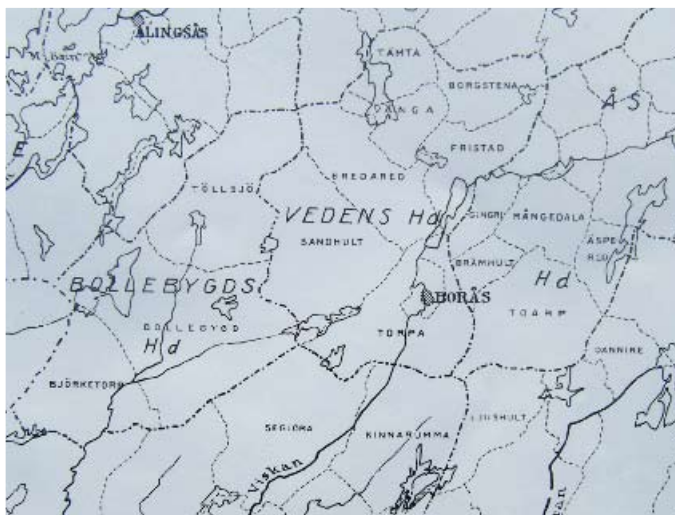
Borås Hembygds-krets

Borås Hembygds-krets står i år 2009 som värd och anordnare av Västergötlands Hembygdsförbunds årsmöte söndagen den 10 maj.

Kretsen består av 22 hembygdsföreningar i Borås kommun, numera benämnd Borås Stad, samt hembygdsföreningarna i Björketorp och Bollebygd samt Töllsjö Fornminnesförening.

År 1974 gick de gamla kranskommunerna ihop med Borås kommun. I dag är denna kommun uppdelad i kommunalder, som i vissa delar sammanfaller med de gamla kranskommunerna. De flesta hembygdsföreningarna har sitt ursprung i de gamla socknarna och har i ett par fall bildats just vid kommunsammanslagningar.

I öster finns Dalsjöfors kommunalder med Dannike, Ljushults, Rångedala, Toarps och Åspereds hembygdsföreningar. I norr finns Fristads kommunalder med Hembygdsföreningen Borgstenas framtid samt Fristads, Gingri, Tämta och Vänga hembygdsföreningar. Västerut finns Bredareds och Sandhults hembygdsföreningar, Hedareds Byalag samt Viareds Natur- och Hembygdsförening. Söderut i Viskafors kommunalder finns Kinnarumma och Seglora hembygdsföreningar. Inne i "gamla" Borås kom-



mun finns Brämhults och Hulta-Hässleholmens Hembygdsförenings samt Hembygdsföreningen Westergyllen.

Föreningarna har verkat under olika lång tid. De äldsta, Bollebygd, Westergyllen och Töllsjö, grundades redan på 1920-talet. Yngst är Hulta-Hässleholmen, bildad 1999. Verksamheten är ofta knuten till hembygdsgrändar, som i till exempel Bollebygd,

Kinnarumma, Ljushult, Sandhult och Toarp eller till kvarnar, som i Fristad, Vänga och Åspered. Publikationer och hembygdsböcker ges ut.

Borås Hembygds-krets bildades 1978 för att tillvarata föreningarnas intressen inom kommunen, främja landskapets skydd och vård och bistå enskilda föreningar i deras arbete. Under det senaste året anordnades bland annat en kulturhistorisk skogsvandring med Örjan Hill, och fil. dr Kristina Carlsson talade på kretsens årsmöte om Västergötland under tidig medeltid. Vid kretsens möten fyra gånger per år gästas de olika föreningarna, och man utbyter tips och erfarenheter.

Ann-Britt Boman

Borås och Sjuhäradsbygden

Borås stad är centralorten i Sjuhäradsbygden. Med sina cirka 64.000 invånare i själva staden och cirka 101.000 i hela kommunen, är den Sveriges 14:e största tätort. Staden grundades under Gustav II Adolfs regeringstid och fick sina stadsrättigheter 1621. Vid denna tid var det inte tillåtet att sälja varor utanför städerna utan att betala tull, men eftersom gårdfarihandlarna eller knallarna som de allmänt kallades trotsade förbudet och färdades runt i bygderna som de hittills gjort för att sälja sina varor, bestämde kungen med skärpa att en stad skulle anläggas för att få ordning på knallehandeln. På så vis föddes Borås. År 1680 erhåller de sju häraderna särskilda privilegier att precis som förr få driva handel med landsbygden, detta som en följd av stora konflikter mellan invånarna i staden och landsbygden runt omkring. Denna handel var ju annars

endast förbehållen handelsmännen i städerna.

Redan under medeltiden förekom handel med framförallt oxar från våra bygder, speciellt till det då danska Halland, men under 1500-talet började många bönder att utvidga sina handelsområden, ofta långt från hemorten för att sälja sitt smide, sin träslöjd och sina textila alster. Detta blev för många en värdefull extrainkomst som ledde till en utvidgad handel och som gjorde att begreppet knallar blev känt över hela vårt land och även utanför landets gränser. De sju häraderna finns belagda i skriftliga källor från slutet av 1600-talet och innefattar häraderna Veden med Borås, Ås, Mark, Kind, Bollebygd, Redväg med Ulricehamn och Gäsene. Namnet Sjuhäradsbygden, som nästan uteslutande används som namnform i dag, skapades i början av 1900-talet av geografen Sten

de Geer. De flesta knallarna utgick främst från områdena öster om Borås där Toarp och Rångedala socknar i Ås härad var de mest tongivande, men gårdfarihandel förekom i alla häraderna där varje härad oftast var känt för just sin speciella tillverkning. Marks härad har blivit känt för tillverkning av textilier, som fortfarande är en stor industri i det så kallade "Tygriket". Motsvarigheten finns i dag också i Gällstad med omnejd där det är triksållverkning som dominerar i Sveriges trikåcentrum där "käringarallyt" har blivit ett känt begrepp.

Utmed åarna, då främst Viskan och Häggån, växte så fabriker fram som till en början drevs med vattenkraft innan den mekaniska tekniken togs i anspråk. Sveriges första mekaniska väveri tillkom 1834 under Sven Erksöns ledning. Denne man jämte ett antal förläggare anlade också i mitten av 1800-talet ett spinneri i Rydal. Förläggarsystemet tillkom till största delen under 1820-talet när bomullen kom till vårt land men redan vid mitten av 1700-talet fanns det i Mark förläggare som lämnade ut garn för vävning i hemmen som sedan gick vidare till försäljning via förläggarna och knallarna. Förläggarna skaffade alltså garn som de lämnade ut till hemväverskor, som sedan i sin tur lämnade den färdiga vävnaden till förläggaren var vid väverskan då fick sin lön och nytt garn att arbeta vidare med i hemmet. I samband med det här systemet uppfördes också av vävnadsförläggarna skförläggargårdarna som var mestadels förlagda utmed Häggådalen mellan Kinna och Kinnahult. Dessa ståtliga byggnader uppfördes ungefär mellan åren 1834 och fram till omkring 1860 och av dessa förläggargårdar kan som exempel nämnas Salgutsered, Kronäng, Haga, Källäng och Stämmemad där samtliga i dag är i privat ägo. På den sistnämnda gården verkade den legendariska "Mor Kerstin" som vävnadsförläggarska, och hennes namn förknippas dels med hennes framgångsrika insats som väverska men kanske mest för att hennes son Sven Eriksson lade grunden till den svenska textilindustrin som jag beskrivit ovan.

Från att från början varit en hantverksmässig industri skedde ett genombrott i början av 1870-talet då fler och fler vävnadsförläggare flyttade in till Borås och startade nya fabriker med gemensamt kapital. En bidragande orsak till den snabba utvecklingen av främst



Boråstjej?. Charlotte Gyllenhammars "Ute". En regnvädersklädd flicka som står på Södra Torget.

färgerier, spinnerier och väverier utmed Viskan var säkerligen också tillkomsten av järnvägarna, som Herrljungabanan 1863 och järnvägen till Varberg 1880. Nu var industrin i Borås inne i en stark expansion. Mellan åren 1875 och 1910 ökade stadens befolkning från 3.200 invånare till 21.500. Undersammat ökade antalet fabriker från 16 stycken till 97. Mycket av dagens Borås bärs på av den starka utvecklingen kring sekelskiftet

såsom fabrikanläggningarna utmed Viskan som har varit med om både uppgång och fall (textilkrisen under 1960-talet) liksom tillkomsten av byggnader som järnvägsstationen, vattentornet, rådhuset (det femte i ordningen), lasaretsbyggnad och flera skolor. Under åren 1925 till 1950 ökade befolkningen från 32.000 invånare till 56.000 och var då en av de städer som ökade mest i landet, mycket beroende på att industrin nu även omfattade konfektion och trikså.

Under senare delen av 1900-talet överflyttades det som en gång varit knalletradition och förläggarverksamhet till postorderföretagen som blev en viktig del mellan kunderna och tekoindustrin. Postorderhandeln började tidigt i Borås, och redan i början av 1930-talet skickades 600.000 paket från postorderföretagen varje år.

Textilutbildning är i dag en viktig del av Högskolans i Borås utbud, som utöver traditionell utbildning även har en biblioteksutbildning som är unik i landet. Sammanfattningsvis kan nog konstateras att Borås av i dag är en av Sveriges mest dominerande industri- och handelsstäder, som sammanfaller med framväxten av det svenska industrisamhället. Utöver detta tror jag att gemene man när Borås kommer på tal närmast tänker på andra stora dragplåster i Borås såsom Borås Djurpark med "djur i natur", elitlaget i fotboll IF ELFSBORG med den storstilade anläggningen Borås Arena och inte minst det senaste tillskottet, den nio meter höga statyn Pinochio, som i dag har blivit något av ett signum för Borås. Rykten om regn och eventuella andra tråkigheter som staden har utsatts för glömmet vi direkt eftersom det i alla fall inte stämmer in på vår stad - BORÅS.

Text Roland Persgård
Foto Stig Green

Borås efter 1827 en stad med stil

Återuppbyggnaden av Borås efter 1827 års brand blev inte lika snabb som efter tidigare bränder. Ekonomiskt var staden redan tyngd av 1822 års brand och lånevillkoren från statens sida blev den närgånginteligare. Först kring 1850 hade Borås rest sig ur askan, nu med ett till stora delar nytt utseende och en vid tiden modern byggnadsstil.

En mycket sträng byggnadsordning infördes i Borås år 1830 och kom att följas noggrant vid

återuppbyggnaden under 1830-50-talet. Den yttre trähusen i Borås fick inte vara högre än en våning, plus vindsvåning. Yttertaken skulle beläggas med tegel eller skiffer. Den nya byggnadsordningen angav också en del riktlinjer av estetisk karaktär och dessa regler skapade en enhetlig bebyggelse som skiljer sig från andra närbelägna städer. Den speciella "Boråsarkitekturen" har sitt ursprung i den så kallade empiren som utvecklades på kontinenten under början av 1800-talet och som i svensk tappning brukar benämnas "Karl Johanstilen". Den kännetecknas av en enkel klassicism där man översatte den klassiska arkitekturens stenbyggnader till trä och målade sedan trädetaljerna i kulörer för att det på avstånd skulle likna sten. Främst blev byggnaderna gula, men även vita och ljusgrå nyanser förekom. Staden fick ett mycket enhetligt utseende ända fram mot slutet av 1800-talet och fortfarande fram på 1930-talet präglades Borås av den låga trähusbebyggelse som tillkom efter branden 1827.

För Borås och livet i stadens spelade de speciella marknad dagarna en stor och betydande roll. Marknaderna drog enormt mycket folk. All handel skedde på torgen, som hade olika inriktning för sin handel. Södra Torget kallades "Trätorget", Hötorget kallades Knappatorget" och nedanför dagens Sven Erikssonskola låg ett torg som kallades "Feskatorget". Först under 1880-90-talet började butiker att dyka upp utmed de större gatorna i centrum.

Industrialismen

Den lilla trästaden Borås kom under 1800-talets andra



Stora Torget. Folkmassa på Stora Torget 1906.

hälft att genomgå oerhört stora och snabba förändringar när industrialismen slog igenom. Redan under 1800-talets första hälft fanns små industriverksamheter, men de drevs med hantverksmässiga metoder och kan inte jämföras med destorfabrikersom senare etablerades.

Stadens första moderna textilfabrik, Wiskaholmsfabrik, startades av engelsmannen Edward Davies år 1857. En ångmaskin drev 73 vävstolar

som placerades i en av Sveriges första industribyggnader med ett typiskt "sågtandstak". Den fortsatta textilindustri etableringen kom senare i första hand att styras av etablerade borås familjers omhändertagande från delokala förläggarsläkterna. Wiskaholms Väfveri AB övertogs 1869 av vävnadsförläggarna Petter Andreas Åkerlund och Anders Andersson från Fritsla, vilka allierat sig med borås garvaren Petersson. Bolaget namnändrades till Borås Wäfveri Aktiebolag och den första stora industrialiseringsepoken i Borås tog sin början.

Snabbast växande staden

Industrialismens intåg vid slutet av 1800-talet innebar en expansion som under drygt 50 år i rad gav staden titeln "Sveriges snabbast växande stad". Mellan 1875 och 1910 steg antalet fabriker från 16 till 97, de flesta tillhörde den "grundtextila" näringen, d.v.s. spinnerier, väverier eller färgerier. Samtidigt ökade invånareantalet i Borås från cirka 4000 till runt 20.000 personer!

Den anläggningsområdena stadens äldsta bevarade industribyggnad uppfördes vid Druveforsfallet år 1871 för Druvefors Väfveri AB. Anläggningen blev den enda som utnyttjade vattenkraften i Viskan för att driva maskinerna. Vid tiden för industrins kraftiga expansion hade nämligen vattenkraften ersatts med kraftfulla ångmaskiner. De nya fabriksanläggningarna lokaliserades nästan uteslutande vid eller i nära anslutning till Viskan och med närhet till ett järnvägsspår. Järnväg och vatten var alltså avgörande lokalisering faktorer. De nya fabriksanläggningarna uppfördes med engelska och tyska förebilder i rött eller

gult tegel och bredvid dem stod alltid höga skorstenarsomblevett alltmer dominerande inslag i stadsbilden. Textilindustrin gav ävenförutsättningarför underleverantörer och serviceverkstädersamt livsmedelsindustri att växa sig starka. Redan 1888 fanns exempelvis ett bleckslageri, ett bryggeri, två gjuterier och mekaniska verkstäder, ett mejeri, en metallfabrik och två tryckerier i Borås. Järnvägsnätet gjorde det billigt att frakta råvaror och bränsle.

Första mötet

Stadens första järnvägsstation placerades i ett lantligt läge norrom staden utanför stadsgränsen. Stationen omgärdades tidigt av industribebyggelse och dess placering i staden blev lång ifrån så pampig och monumental som i många andra svenska städer.

Borås Övre

Stationen ligger vid Herrljungabanan som var stadens första järnvägsförbindelse med omvärlden. Stationen byggdes ursprungligen 1863 efter ritningar av den välkände arkitekten Adrian Crispin Peterson från Göteborg. Träbyggnaden finns ännu bevarad och den är idag en av landets äldsta stationsbyggnader. Nuvarande centralstationen uppfördes 1894 och den blev den plats där många nyinflyttade arbetare och besökare fick sitt första intryck av Borås.

Som ett resultat av industrins kraftiga expansion fick Borås svår växtvärk. Under decennierna runt sekelskiftet 1900 genomgick Borås en enorm förändring och grunden lades till den "storstad" vi ser idag. De centrala delarna av Borås omvandlades i en hastig takt när gamla trähus ersattes med nya och större stenhus. Samtidigt togs stadens närmaste omlandianspråk för nya industriområden och nyabostadsområden. När boråsarna räknades år 1915 hade befolkningen ökat till 23.577 invånare och Borås kunde därmed definitivt räknas in som en storstad i det lilla landet Sverige. I statistik från 1915 över Sveriges



Gustav Adolfskyrkan i Borås

störstastäder placerarsig Borås på plats 14.

Sjukhus med park

Kvarteren omedelbart öster om dengamlastads-kärnan reserverades för institutionsbyggnader och bebyggdes med två nya skolor, Caroliskolan år 1878 och Gustav Adolfskolan år 1894. Här uppfördes även ett nytt sjukhus med tillhörande parkanläggning år 1891-93. Öster om den gamla stadskärnan började även stadsdelen Villastaden att växa fram under 1900-talets första år med i huvudsak mindre flerbostadshus av villakarakter vilket sannolikt givit namnet åt stadsdelen. I Villastaden uppfördes även större, relativt påkostade flerbostadshus med för tiden stora lägenheter och stadsdelen fick en befolkning som i huvud-

saktillhörde de bättre bemedlade. Väster om stadskärnan började också stadsdelen Parkstaden att växa fram vid sekelskiftet 1900.

Tempot och pulsen i Borås stegrades runt sekelskiftet 1900 när nymodigheter som elektricitet, telefon och telegraf blev tillgängligt för allt fler. I butikerna började importerade varor dyka upp och utbudet ökade kraftigt. Trafiken blev alltmer intensiv när de många nystartade åkerierna med häst och vagn utförde transporter för bland annat textilindustrin, bryggerier och vedhandlare. Även umgängesformerna förändrades exempelvis när stadens trädplanerade "boulevard" Allégatan, Yxhammarsgatan, Kungsgatan samt den nyanlagda Stadsparken, befolkades med invånare som var ute och flanerade. Nya eleganta hotell med restaurang- och nöjeslokaler byggdes och utbudet för nöjeslystna boråsare ökade kraftigt. Några år in på 1900-talet gjorde även biograferna entré och intensifierade nöjeslivet ytterligare.

Funkis och framgång

Borås hade år 1925 avancerat till plats åtta på listan över Sveriges största städer. Invånareantalet var 32.317 personer. Under den följande 20-årsperioden växte staden ytterligare och 1945 var staden Sveriges sjunde största



Barn på gungbräda av Kjeld Moseholm-Jørgensen. Stadsparken i Borås. I bakgrunden Södra Torget.

med 51 615 invånare. Med en befolkningsökning på nästan 1000 personer per år sattes stadens styrande och tjänstemän under en enorm press för att hinna få fram bostäder och andra typer av byggnader som vattenverk, skolor och sjukhus som kunde garantera en god samhällsservice.

Nya arkitektur- och samhällsideal bland arkitekter och stadsplanerare i Sverige och i Borås. Den nya tidens arkitektur – funktionalismen – hade formats i Central-europa under 1910- och 20-talet och introducerades i Sverige under sent 1920-tal. I Borås sammanföll funktionalismens genombrott med stadens kraftiga expansion vad gäller textilindustrin och antalet nya invånare. Detta har resulterat i att Borås idag har mer bebyggelse i funktionalistisk stil än någon annan svensk stad av samma storlek.

Textilindustrin var på 1940- och 50-talen i ständigt behov av arbetskraft och ett sätt att locka hit arbetare var att förse dessa med bostäder. En intensiv nybyggnadsverksamhet präglade alltså 1940- och 50-talen när flera nya stadsdelar uppfördes på jungfrulig mark i utkanten av staden. Ytterligare en tydligt avläsbar "årsring" lades därmed till staden och idag är stadsdelar som Göta, Trandared, Övre Byttorp, Övre Norrmalm, Tullen, Druvefors, Sjöbo och Alideberg ofta uppskattade och välfungerande bostadsmiljöer. Efter tidens ideal planerades 1950-talets stadsdelar i Borås som så kallade grannskapsenheter vilka skulle fungera som en "stad i staden". Områdena gjordes överblickbara och begripliga för att skapa den trivsel, hemkänsla och gemenskap som var grannskapsenhetens ledord.

Tekokrisen

Trots konfektionsindustrinstillväxt inleddes på 1950-talet en minskning av den svenska grundtextil tillverkningen (det vill säga färgeri, spinneri och väveri) på grund av allt starkare import. Tekoindustrin snabba omstrukturering

fortsatte även på 1960-talet. Flera företag gick i konkurs eller såldes till utländska ägare och flyttade helt eller delvis ut sin produktion ur landet. Åren 1965-66 var ett speciellt ödesår för industristaden Borås då 48 företag sammanlagt sade upp inte mindre än 2.200 anställda.

Borås klarade krisen relativt bra då många arbetskraftsinvandrare lämnade staden och ett antal ersättningsindustrier etablerade sig. Så sent som 1972 var textilindustrin dock fortfarande dominerande bland företag med flest anställda: Algots 2.000, Eiser 1.400, Borås Wäfveri 800, Erlabolaget 500 etc.

Åter ljus framtid

Borås var vid slutet av 1970-talet en stad helt utan självförtroende. Efter nästan 80 års framgångssaga stod staden nu med en minskande befolkning, tomma fabrikslokaler och lika tomma lägenheter. Textilindustrin lämnade efter sig 10.000-tals kvadratmeter med tomma fabrikslokaler vilket i förlängningen ledde fram till omfattande rivningar i den äldre textilindustrins byggnadsbestånd. Anrika byggnader som under lång tid dominerat stadsbilden blev offer för grävskoporna och i princip hela det gamla industrilandskapet raderades ut under några år på 1970-1980-talet.

Den under de senaste åren ojämförligt mest uppmärksammade utbyggnaden av Borås gjordes inom ramen för projektet "Hestra Parkstad" som stod färdigt 1994. Idag har Borås långsamt återhämtat sig och den numera välmående staden växer, om än i en betydligt lugnare takt än för 100 år sedan.

Text Fredrik Hjelm
Torgbilden från Borås stadsarkiv
Övriga foton Stig Green



Stugan på Stig Greens bild finns i Fristad på utfarten mot Borås. För bönderna från slättbygden var detta en viktig anhalt på vägen till Borås. Här fanns en krog och här kunde man köpa snus. Häradsvägen mellan Bredared och Tärby korsade här stora vägen till Borås.

Årtäljare

Tillverkning av roddåror, långa styråror, flaggstänger, master, stakar och båtshakar har varit en viktig näringsgren inom Björketorps socken. Denna för vårt land helt unika årtäljaretradition har varit omfattande också i skogstrakterna som berör Härryda, Bollebygd, Hyssna och Töllsjö.

Närheten till Göteborg med dess sjöfart samt västkustens fraktseglation och fiske var en förutsättning. Årorna kunde köpas på marknader i Uddevalla och i Göteborg varifrån även en omfattande export av åror skedde via uppköpare till London

Traditionens ålder i skogstrakterna borsammanfalla med Göteborgs. Andrakuststäder med skeppsbyggnation och sjöfart torde ha varit avsättningsorter för åror under medeltiden.

Bland tillvaratagna föremål hos Björketorps hembygdsförening finns två styråror. De mäter 8,15 meter i längd. Vidare två åror av normalstorlek samt verktyg som använts vid årtillverkning. – De gjorde åror vid Högelid och på flera andra platser, berättar Ester Andersson, Gingsered. Där de arbetade blev en "steckebacke" som flerstädes kan utpekas där lämplig skog fanns för årtillverkning.

Folke Johansson, Fridhem i Björketorps socken, berättade hösten 1982 om sitt liv som årtäljare. Folke hade ärvt yrket av fadern som inflyttat från Småland för att söka arbete och då kom i kontakt med årtillverkningen.

Årtäljarna i Björketorp indelades i arbetslag om åtta personer. Folkes fader Johan Andreasson, 1864-1947, hade i sitt lag 5 söner, en kusin till dem och ytterligare två medarbetare. En morbror vid namn August i Jämnakulla hade också ett arbetslag. Man arbetade i par; en skrädde, en hyvlade. I Björketorp fanns fyra arbetslag. Arbetet som årtäljare innebar att man gick hemifrån måndagsmorgon och kom hem på lördag. Hushåll och härbärg under veckan var enkelt. I ryggsäcken fanns ordentligt med hembakat rågbröd, ost, fläsk och smör. Brasor uppfördes sällan eftersom skogsbönderna var rädda för skogsbrand. Motslutet av veckan vardethår när maten höll på att ta slut. Blev man törstig dracks vattnet i närmaste bäck eller ur något vattenhål i skogen. Arbetet var främst knutet till sommarhalvåret. Om vintern kunde det bli kallt, kanske minus 30. Då fick fötterna gnuggas. En del övernattningsarbeten skedde på ställen där det var svårt att få någon blund genom alla lössen. När man kom hem fick man koka kläderna. Arbetet gick till så att Folkes fader tillsammans med skogsbonden utsynade vilka träd som skulle fällas. På "steckebacken" blev trädet skrätt, skalat och hyvlat. Kvar blev en hög kaser som kvinnor

hämtade och bar hem i sina förkläden. Verktygen som användes var bila varmed man skrädde, bandkniv och rundhyvel.

Folke har under sina år som årtäljare varit på 49 olikaställen, längst bort vid Munkedal utmed Västkusten. Under arbetsdagarna gjordes vanligen 5-6 par åror av två man, som mest 10 par på en dag.

Årorna utfördes i storlekar mellan 24-30 fot, vanligen 26 eller 28 som jämna mått. Virket var alltid gran. Under 1920-talets början var det en intensiv epok. Vi höll på att stupa, berättade Folke. Då hämtades virke från norra Dalarna, dit årtäljare från Björketorp rest och stämplat ut lämpligt virke. Därifrån kom vid ett tillfälle sju järnvägsagnar lastade med virke för årtillverkning åt försvaret.

Från Bollebygd fraktades åror, stakar och master med tåg utmed linjen Borås-Göteborg som stod klar 1894. Dessförinnan med häst och vagn.

Många av årorna som levererades till Göteborg uppköptes av kaptener som var grossister. De levererade dem vidare till London, därifrån hamnade en del i olika kolonier. Många styråror från Björketorp hamnade i denna export på Nilen i Egypten.

Under sista världskriget sköt tyskarna sönder ett lastfartyg som bland annat innehöll åror från Björketorp. Det blev också kriget som kom att avsluta epoken åror i Björketorp liksom i kringliggande skogsbygder. Men Folke Johansson kom att fortsättas som senast verksam årtillverkare till 1946-47.

Även stakar som användes till att hantera prämar i Göteborgs hamn utfördes liksom båtshakar.

Master, eller spirors som man sade, utfördes i skeppsbyggarna. Till detta krävdes resliga träd. Det kunde ta en hel vecka att göra en mast som var 60-70 cm vid foten och som längst 60 fot. Stocken skräddes först på en sida varefter den blivande masten kunde läggas, därpå skräddes de andra två sidorna och så vidare sammanlagt 16 gånger innan den kunde hyvlas, första gången med hjälp av snöre som riktlinja. På skeppet Viking i Göteborgs hamn kan man se Folkes mastarbeten.

En annan skicklig årtäljare var Karl Johansson, Kullen, född på torpet Bränderna nära Stora Bygårde. Karl gjorde åror från 1907 till kring 1940 då årtillverkningen upphörde. Karl arbetade med i ett lag i Ödenäs. Åror tillverkades då på alla gårdar där. Karl utförde ett stort antal flaggstänger, varav många ännu finns kvar i bygden. Till Göteborgsutställningen 1923 gjorde han också flaggstänger.

Erling Svensson

Kommunala vapensköldar i Borås med omnejd



Borås



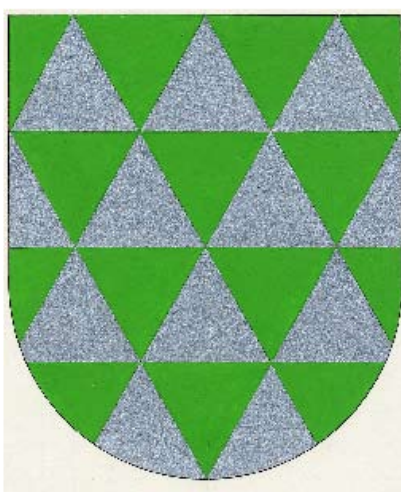
Kinnarumma-Viskafors



Bollebygd



Toarp Dalsjöfors



Fristad

Officiellt antogs stadsvapnet först 1939. Inför kommunsammansättningen 1974, då Borås, Bollebygds, Dalsjöfors, Fristads, Sandhults och Visvafors kommuner gick samman, beslöt sammansättningsdelegerade att den nybildade kommunen skulle ha samma vapen och flagga som den gamla staden. Detta blev registrerat 1974-05-03.

Kinnarumma – Visvafors
Sköld: I grönt fält ett vingdon av guld. Registrerat av Kinnarumma 1952-01-11.

Kinnarummakommunsvapenaren ovanligtillkomsthistoria. Ursprunget var inte önskan om ett vapen utan en

Borås kommunvapen

Sköld: I rött fält två ullsaxar av silver, den högra störta.

Borås stads vapen går tillbaka på stadens sigill såsom det beskrivs i stadsprivilegierna av den 25 maj 1622. Det Kungliga brevets bestämmelse om att det första saxen skulle vara neråtvänd och den andra uppåtvänd har man dock inte alltid iakttagit. Saxarna i sigillet har ömsom kunnat utläsas AV, ömsom VA. Ullsaxarna torde syfta på, inte som man skulle kunna tro textilnärings, utan smideskonsten som var utvecklad i bygden vid tiden för stadens grundläggning. Enligt Kungl. Maj:ts skrivelse 1885 skulle alla officiella vapen, som till exempel stadsvapen, varagranskade och godkända av riksheraldikerna. Borås stad hade trots detta länge använt detta vapen.

kommunfana, ett förslag väckt av Elise Erikson, Rydboholm. Förutom kommunfanan, som invigdes den 13 sept. 1952, utmynnade förslaget även till kommunvapen. Kinnarumma var den första socknen i Älvsborgs län som fick egen fana. Vingdonets symboliserar ortens industri (särskilt textilindustrin) och den gröna färgen syftar på jord- och skogsbruk. När Kinnarumma och Seglora kommuner år 1961 gick samman till en kommun benämnd Visvafors, övertog den nybildade kommunen detta vapen och brukade det fram till kommunsammansättningen med Borås 1974.

Bollebygd

Sköld: I svart fält en med grepe försedd kanna av guld. Registrerat 1955-12-09.

1955 skrev Sven Skattenberg en motion till Bollebygds kommunalfullmäktige om att undersöka om Bollebygds kommun finge använda det tidigare av Bollebygds härad använda vapnet efter viss ändring. Häradets funktioner hade så gott som helt upphört och Bollebygds kommun bestod sedan 1952 av Bollebygds och Töllsjö gamla kommuner. Riksarkivets heraldiska nämnd utarbetade på kommunens uppdrag ett förslag till vapen för Bollebygds kommun, ett förslag som utgick från Bollebygds härads äldsta kända sigillbild. Kommunfullmäktige beslöt att anta förslaget, där vapenfärgerna hämtats från Västergötlands vapen.

Toarp – Dalsjöfors

Sköld: I blått fält en ginstam av guld, belagd med en blå skyttel, och förenad med en stolpe av guld, åtföljd till höger av en skraddarsax och till vänster av en kärve, allt av guld. Registrerat av Toarp 1946-06-07.

Toarps kommunvapen står för den mest dramatiska tillkomsthistorien. 1945 skrev John Hedin en motion till Toarps kommunalfullmäktige om att utarbeta ett lämpligt förslag till vapen för Toarps kommun. Förslaget som presenterades för kommunalnämnden beskrev på följande sätt: "I blått fält ett T av guld omgivet av en skraddarsax i guld på vänster sida och en skyttel med spole på den högra samt i övre delen av T:et tre blåklintsblommor". Förslaget föll inte i god jord utan återremitterades med motiveringen: "var jordbruksnäringen beredsens symbol av mera värdig natur än blåklinten, som ju anses för ett av de värsta ogräsen". Även nästa förslag förkastades då jordbrukets representanter krävde att få en mera direkt

symbolförsinnning. Efter ytterligare diskussioner kunde slutligen ett tredje förslag godkännas. Vapnet symboliserade då väl de tre dominerande näringslagen i socknen, nämligen linneindustrin, jordbruket och konfektionerna. 1952 blev vapnet kommunvapen för den av Rångedala, Toarps och Äspereds kommuner nybildade Toarps kommun. Denna kommun antog år 1967 namnet Dalsjöfors. Vapnet brukades fram till kommunsammanslagningen med Borås 1974.

Fristad

Sköld: Sköld indelad i trekanter av grönt och av silver, ordnade i fyra rader. Registrerat 1966-06-29.

Lite tragik vilar över tillkomsten av Fristads kommuns vapen. Den vilar nämligen på förhoppningen att Fristads kommun skulle få möjlighet att levakvarsom självständig kommunal enhet. Så blev dock inte fallet. Det var Åke Alexandersson som 1962 i en skrivelse till kommunfullmäktige i Fristad initierade frågan. Häradssigillen för Ås och Veden gav ingen ledning utan förslaget utgick från Fristad hed där Älvsborgs regemente under lång tid haft sin lägerplats. Det är alltså lägerplatsens tältgator som avbildats. Vapnet brukades fram till kommunsammanslagningen med Borås 1974.

Text Kjerstin Olofsson

Källor:

Artikelserie av Lars Johansson om Kommunvapen i Borås i Borås Tidning hösten 1982.

Vapenblasoneringar för vapen från Borås, förmedlade av Jesper Wasling.

Illustrationerna hämtade från Borås stadsarkiv.

Textil, en framgångshistoria



Bilden till vänster:

Anne Damgaard, utställning med 2008 års Nordic Award pristagare. Priset på 250 000 kronor delas ut varje år av Fokusstiftelsen i Borås till en nordisk textilkonstnär.

Bilden till höger:

Ringspinnmaskin, detalj.

Foto Jan Berg



Textilmuseet är ett kulturhistoriskt museum med fokus på det textila kulturarvet i Borås och Sjuhärad. Här finns bland annat en uniksamling textilmaskiner som berättar om teknikhistoria och i utställningen "Garderob 1900" kan du följa 1900-talets modeutveckling. Tillfälliga utställningar varierar under året, från konst och design till den senaste textila forskningen och teknikutvecklingen.

För både barn och vuxna finns aktiviteter som klädprovning och textila hantverk att prova på, eller ta en paus i vårt café med väl sorterad museibutik.

Vi arbetar just nu med en ny basutställning som vi kallar Textil – en framgångshistoria. Den skall berätta om hur textilbranschen levt kvar och utvecklats.

Marie-Louise Johansson

Kardorna i luften

Den gick inte att missa bland alla läkande örter, vävarnas och klädesvalkarnas egen tistel. De stora blomställningarna med sina långa spetsiga fjäll svävade bortåt två meter ovan mark och avtecknade sig kraftfullt mot den gamla klosterkyrkan. Kardvädd heter den, denna konfektionsindustrins egen blomma.

Örtagården vid det forna klostret i Varnhem hör till de trevligaste för oss som inget vet om örter. Där finns nämligen skyltar som inte bara trist rabblar latinska namn utan också avslöjar växternas olika användning förr och nu. Här berättade skylten om att växtens fröställning användes att karda ull med, och att det i Borås textilmuseum finns en maskin där kardvädd använts vid kardningen av ull. Medge att ni blir lite nyfikna.

Helt naturligt

Skräpväxt?

Många av våra nyttiga växter togs ju hit just av munkarna och spred sig från klostrens örtagårdar till gårdarna omkring. Kardvädd avfärdas dock i Västergötlands flora som en skräpväxt som kommit hit från södra Europa, men som går att hitta förvildad i bland annat Bäreberg, Tengene och Järpås.

Redan det latinska namnet fullónum berättar att detta är klädesvävarnas växt, och ett gammalt svenskt namn är klädesvalkarnas tistel. Nu är det egentligen ingen tistel utan en vädd (familjen dipsacus), men vad spelar det för roll. Den är sticksig nog att fungera som en karda, men den har också använts för att rugga upp tyg med infärgningen. Det är där namnet klädesvalkarnas växt kommer in.

Många nyttigheter

I vad mån munkarna, eller snarare de arbetsamma lekbröderna, ägnade sig åt kardning och valkning i klosterstaden Varnhem vet jag inte, men visst platsar den här i en örtagård som rymmer allehanda nyttigheter. Strax intill frodades hjärtstillansom inte bara ansågshjälpamot



Kardvädd. Karda kunde förr betyda hand, men här handlar det om riktiga kardor som sträcker sig mot skyn.

hjärtbesvär utan också satte fart på menstruationen. Vad nu munkarna hade för glädje av det? Och en liten bit bort blånade äkta stormhatt, som påstås vara lugnande och febernedsättande. Men undvik att testa, växten är mycket giftig och risken finns att ni blir helt lugn för alltid.

Kardvädden stötte jag på förra sommaren, om den återkommer i år här i Varnhem vet jag inte, men det hoppas jag. Dessutom har jag slarvigt nog inte kollat om det finns minnen av den på museum i Borås. Det kan ni ju kolla i samband med årsmötet.

Hans Menzing

Nöckat paper

Karl på Skogen feck varera hemkörda frå affärn varje freda. En da va dä dags för toapapper. Handlarn föreslo dä nua miljövänlia papert som va gjort utå returpaper å va billiare. Karl beställde en sôn pôse. Näste gång han sulle beställa paper sa han te handlarn att han velle ha den gamle sôrten. Sôddet sum ä nöckat tidiare töcker ja inte va nôt vidare, sa Karl ättertänksam.

Spännande utflykter avslutar årsmötet i Borås

1. Stadsvandring i det gamla Borås.

Guide: Fredrik Hjelm



Med utgångspunkt från Bäckängsgymnasiet tar stadsantikvarie Fredrik Hjelm med deltagarna på en innehållsrik vandring i den

gamla rutnätsstaden. Den bevarade bebyggelsen speglar Borås historia och utifrån husen berättas historien om hur staden har vuxit fram till vad den är idag. Vi passerar Södra Torget med tre av stadens bäst bevarade handelsgårdar, vilka uppfördes i så kallad Karl-Johansstil efter stadsbranden 1827. Vi går sedan vidare i bebyggelsehistorien genom att beskåda stenstadshus från 1800-talets sista decennier samt offentliga byggnader och torg. Arkitekturhistoria blandas med historiska fakta om staden och information om hur den framtida planeringen ser ut. Stadsantikvarie Fredrik Hjelm arbetar på Stadsbyggnadskontoret i Borås Stad och han har sedan snart femton år varit inblandad i frågor kring utveckling och förvaltning av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i staden. Han har även skrivit två uppskattade böcker i ämnet Borås bebyggelsehistoria.

2. Stadsrundtur med Mölarps kvarn i Fristad.

Guide: Roland Persgård



Bussutflykten inleds med en guidad rundtur i Borås centrum med historik, och där vi bland mycket annat naturligtvis kommer att bese den omtalade Pinoc-

chiostatyn innan vi åker ut mot Knalleland och Borås Arena. Vidare genom Sjöbo och utmed Öresjö förbi Frufällan och Sparsör till Fristad och Mölarps kvarn där vi blir serverade vårt eftermiddagskaffe. Kvarnen drivs av

Fristads naturskyddsförening och hembygdsföreningen sedan 1976. Hembygdsföreningen tog på sig ansvaret för kvarnen som då var i så dåligt skick att den var på väg att förfalla, rustade upp den och ett nytt vattenhjul tillverkades så att det nu åter går att mala i kvarnen. Här finns också samlingslokaler. Kvarnen drivs av Viskans vatten som här delar sig i två armar så att en ö har bildats, Mölarps ö, som i dag ingår i ett naturreservat. Här finns cirka 250 olika växtarter, bl.a. den sällsynta silvertisteln och stora bestånd av backsippor. Här finns också forsärla och strömstare. Området sköts i stort sett dagligen på ett mycket exemplariskt sätt och är ett mycket omtyckt utflyktsmål. Här finns också i angränsande närheten mängd olika fornlämningar. Varje år i maj firas Mölarpsdagen då bland annat kvarnen är i drift.

I mån av tid avslutar vi bussutflykten med en tur till Gingri Lider och får här bakgrunden till de naturformationer som uppstod efter sista istiden när en issjö tömdes under dramatiska former, begränsad till en ganska kort tidsperiod. Då bildades så kallade avtappningsrännor som är tydliga i detta kuperade område som därför, enligt geologerna, är unikt, i sitt slag i Europa. Återresan går sedan via Brämhult, Hässleholmen och Villastaden tillbaka till centrum.

3. Bussutflykt till Dalsjöfors.

Guide: Stig Green



I Hjortryd, hembygdsparken i Dalsjöfors, finns flera äldre byggnader, som visar hur människorna förr i tiden bodde och levde.

Anläggningen ägs och förvaltas av Toarps Hembygdsförening. Huvudbyggnaden har varit en bondgård, som uppfördes 1708 och innehåller storstuga med två framkamrar och kök på första våning. På andra planet med drängkammare och vindsutrymmen med framloft har nyligen inrättats museimiljöer för syverkstad och skolsal. Soldattorpet uppfördes förmodligen vid tiden för indelningsverkets start i slutet av 1600-talet. Torpet inköptes 1932 av hembygdsföreningen. Bredvid huvudbyggnaden ligger skomakerverkstaden. Utöver verkstaden finns i byggnaden

också ett rum med en fotosamling från det gamla Toarp. Andra byggnader i hembygdsparken är en gårds- och bysmedja och en ladugård med bland annat fähus och en skonke. Utanför ladugården är en hästvandring anordnad. I föreningens samlingar finns fler än 1.200 föremål, skänkta eller deponerade av bygdens invånare.

Almedahls fabriksmuseum i Dalsjöfors har varit ett av Sveriges största textilföretag. Dess historia började i Göteborg 1846. År 1919 köpte man Dalsjöfors Wärfveraktiebolag. Tillverkning skedde också på andra orter. Företagets museum är beläget i Dalsjöfors lokalerna. Museetshistoria började 1953 när Gustav Mårtenson, som under hela sitt yrkesverksamma liv arbetat på fabriken och som i dag är föreståndare för museet, började samla på de varor som producerades. Det var emellertid först i mitten av 1980-talet som museet startade och sedan dess varit ett populärt besöksmål. Dukar, handdukar, servetter, mönster, maskiner och provböcker... Museet visar upp en unik skatt av textilhistoria. Här finns dukar och servetter som tagits fram för speciella tillfällen som kungabröllop och nobelfester, men också handdukar för Svenska Amerikalinjen. Det i särklass mest vävda mönstret Draken, skapat av Signe Sohlman, vävdes i nästan 100 år. Bland andra formgivare, som arbetat med Almedahls produkter, märks Astrid Sampe och Marianne Nilsson.

4. Bussutflykt till Vänga. Guide: Leif Josefsson



Vänga Hembygdsförening startade 1962 med anledning av att Johan Bengtsson på Örsbacken överlät nyckelhålshuset och de två gamla ladu-

gårdsbyggnaderna till föreningen. Här firas varje år midsommar med sång och musik. Vänga Hembygdsförening har nyligen köpt Vänga kvarn och bostadshuset bredvid av mjölnaren David och Britta Svensson, som har drivit kvarnen i över 50 år. Föreningen ämnar driva kvarnkaféet med musikunderhållning som tidigare. Undersommarmånaderna anordnas här underhållning 2-3 gånger i veckan. Det kommer att göras en del sanitära upprustningar, såsom nya toaletter och visst underhåll av fastigheterna. Här finns även en stärkelsefabrik, där man tillverkar potatismjöl. Det är den enda stärkelsefabriken i Sverige. Den är i gång ett par dagar varje år i vecka 37, då den visas för allmänheten.

Vänga Hembygdsförening hälsar Er välkomna den

10 maj. Kvarnen är ett av de mest besökta utflyktsmålen i Borås Stad. Med kvarn, kvarnkafé, stärkelsefabrik, affär, postmuseum och hembygdsmuseum blir det ett verkligt kulturcentrum. Bussutflykten sker med Leif Josefsson som guide och kaffe serveras i kvarnkaféet.

5. Borås Konstmuseum och Stadsbiblioteket med guidning



Borås har flera museer. I Ramnaparken finns Borås museum med Ramnaskyrkan, och ett flertal äldre byggnader. I en gammal fabriksbyggnad

vid Viskan nära Stadsparken finns Textilmuseet med äldre textilmaskiner. I båda dessa museer arbetar man med nya basutställningar, och därför väljer vi att förlägga ett guidat besök till det nyrenoverade Konstmuseet i Kulturhuset nära Gustaf Adolfskyrkan. Hasse Person, känd fotograf, är chef för museet. Konsten i form av skulpturer har satt sin prägel på Borås, speciellt med Pinocchio. I mars återinvigs Borås Konstmuseum efter en omfattande renovering, och det blir en ny utställning om Svensk modern konst på 2000-talet. Vidare visas målningar av lokala konstnärer, bland annat familjen Lindberg från Mollaryd. Andra lokala konstnärer är miniatyrmålaren Peter Adolf Hall från 1700-talet och John Hedaeus från början av 1900-talet. Det finns också en liten utställning om Ivar Arosenius.

Konstmuseet kombineras med ett besök på Stadsbiblioteket och speciellt Västgötarummet med omfattande samlingar av västgötalitteratur. Bibliotekarie Else Höijer guidar oss. Kaffe serveras i Sturegården nära Kulturhuset.

Text Roland Persgård
Foto Stig Green



Ingen vanlig Svensson

Ett kraftfullt handslag med högernäven. Ett arbetsrum fyllt av föremål som berättar om ett produktivt liv. Ett gästvänligt hem. Snabba och klara svar på mina frågor. - Vad har du arbetat med i ditt liv? - Jag har varit diversearbetare, säger Erling. - Han har varit föreläsare, konstnär och skribent, säger hustrun Karin Rex. Ett svar från en omdömesgill, noggrann och kreativ men blygsam hembygdsskildrare och ett svar som beskriver en livsgärning.

- Erling bor så vackert i ett hus med utsikt över Hullsjön, säger en god vän till Erling Svensson, när vi talas vid. Beskrivningen stämmer till punkt och pricka. På årets andra dag träffar jag Erling. Det är en härlig vinterdag och från det rustika arbetsrummet, ser man flera skridskoåkare i farten på Hullsjöns is. Sjön är grund och isen läggs sig tidigt. Den blir snabbt stark, eftersom sjön har så lite djup, säger Erling.

Redan i telefon hade Erling talat om att han drabbades av stroke år 2003. Jag har lite svårt med talet, det får du räkna med, säger han. Men när vi väl börjat samtala, glömmes jag snart att Erling snubblar en aning på orden. Hans minne är intakt, han uttrycker sig klart och redigt som den erfarne tidnings-skribent han har varit och ibland glimtar en underfundig humor fram.

- Huset som vi bor i byggdes min far år 1956. Sedan har vi byggt till det här arbetsrummet.

Golvet består av grova golvbräder och snedtaket av okantad furu. Ena långväggen är täckt med böcker, som vittnar om ett stort intresse för natur och historia. Inga romaner bara facklitteratur. På den andra långväggen hänger ett antal akvareller, de flesta med motiv från bygden.

- Jag har slutat skriva, men målar och tecknar när andan faller på och ljuset är det rätta. Fram i mars brukar ljuset ha kommit tillbaka.

Vi har träffats för att tala om Erlings tid som redaktör för Västgötabygden under åren 1980–1983. Sammanlagt hann det bli 20 nummer.

- Jag tror att Folke Tengeland hade mig som sin efterträdare. Jag fick ta vid efter honom, när han dog 1979.

Hur arbetade du med Västgötabygden?

- Som alla andra, tror jag. Fick ta emot material från olika håll och skrev en del själv. Bearbetade en del artiklar och redigerade tidningen.

Det var mycket natur i Västgötabygden under din tid!

- Det är väl så att en redaktörs intresse återspeglas i det



Erling Svensson.

han eller hon skriver. Så var det kanske med mig.

Ni hade ett nummer som handlade om västgötakvinnan. Hur kom det till?

Jag minns inte så noga. Jag försökte att skildra den enkla människans liv. Kvinnor och deras vardag var bortglömda på den tiden.

Du blev inte så gammal på din post!

- Vi hade olika uppfattningar om tidningens innehåll, Hembygdsförbundets ordförande Berit Hange-Pehrsson och jag. Det var skälet att jag slutade.

Vad har du arbetat med i ditt liv?

- Jag har arbetat med lite av varje, säger Erling. En hel del med reklam: broschyrer, annonser och reklamblad. Jag gjorde mycket material helt på egen hand. Jag skrev, tog foton och tecknade. Jag hade ett intressant uppdrag från länsstyrelsen. Lantmäteriverket gav ut 'Gula kartan i alla länets kommuner. För att kartan skulle bli så detaljerad som möjligt, gjorde man flera blad för varje kommun. Jag arbetade med Marks kommun. Tio blad täckte olika delar av kommunen. På baksidan av varje karta skrev

jag texter och gjorde teckningar med anknytning till den aktuella kommunens historia. Det blev 15 – 20 texter till varje blad. Ett mycket tidskrävande arbete. Jag gjorde ett liknande arbete

med Dalsland, men där hade jag inte möjlighet att vara så detaljrik. Det blev mycket foton i stället för text.

Vi bläddrar i kartorna och läser rubrikerna Björketorpsbladet, Kungsäterbladet, Örbybladet och så vidare. Tänk att få sin socken beskriven med både karta och detaljer ur historien. Vilket hembygdsarbete!

Du har skrivit en del för ortspressen!

- Jag har varit bygdereporter för Trollhättans Tidning och Elfsborgs Läns Annonsblad. ELA. Det har blivit en hel del artiklar genom åren.

I ett kartsåk förvarar Erling sina artiklar från år 1983 och framåt; en låda för varje år. Ett imponerande journalistiskt arbetsområde och naturreporter med en spännande del av Västergötland som arbetsområde

Profilen



Giftig toppspindelskivling. Akvarellen är målad i juni 2005.

Hur många artiklar har det blivit?

-Vet inte så noga, men flera hundra är det säkert, säger Erling..

Det fanns anledning att träffas igen, märkte jag, när jag skrev ner mina anteckningar från första mötet. Nu deltar också Erlings fru Karin Rex, nyligen pensionär efter en lång museibana som hon avslutade som landsantikvarie. Vi sitter åter i Erlings arbetsrum och ser ut över Hullsjön.

-Det är ett naturreservat, säger Erling. En sjö för flyttfåglar: sångsvanar, vadare, och andra sjöfåglar bland andra grågäss. De senare ställer till bekymmer för bönder, de går hårt åt åkrarna.

Vi kommer in på Erlings hjärnblödning.

- Han låg inne på Näl och sedan på rehabiliteringen i Uddevalla en lång period. Sedan dröjde det ett par år innan du började teckna och måla igen, säger Karin och ger Erling en leende blick. Nu är han igång från morgon till kväll under den ljusa delen av året. Jag kan gå en runda på morgonen och plocka med mig några örter. Sedan målar Erling av dessa in i minsta detalj. Han ser mycket som inte jag ser.

Erling har de senaste tre åren deltagit i den kon-



Dystersopp . Akvarellen är målad i september 2006.

strunda som ordnas av konstnärer i Götaälvdalen ner till Lilla Edet. Vi går igenom foton av akvareller som visats under konstrundorna 2005-2008. Det är detaljrika bilder av örter, svampar och frukter. Fula ogräs blir plötsligt vackra, när de blir avbildade med Erlings känsliga penslar. Imponerande med tanke på den sjukdom han gått igenom.

Har du gått kurser i målning och teckning?

- Jo en kurs i reklamteckning 1959! Eljest är jag självlärd".

Du har också varit norrut och studerat sameliv?

- Studerat är för mycket sagt. Men jag tycker om landskapet och renskötselens närens pännandegrens av samernas liv .

- Du har ju stått mitt inne i en renskiljning, sett djuren komma rusande runt dig och samerna fånga dem med sina lassos, säger Karin. Renarna väjer alltid undan för människor.

Under några år samlade Erling fjärilar. De är förvarade i skåp noggrant ordnade efter art, inte mindre än 600 olika arter, många i flera exemplar.

- Jag tyckte att fjärilar har så vackra färger och mönster, därför började jag samla.

Vad ska bli av denna samling, när ni gått ur tiden?

Den frågan blir hängande i luften, den var alldeles för tidigt ställd. Flera institutioner har uppmärksammat Erling Svensson kulturgärning. År 1998 fick han Per

Lindekrantz-stipendiet "för värdefullt konstnärligt arbete med att i ord och bild skildra bondelandskapet och dess historia." Bakom detta stipendium står Lantbrukarnas Riksförbund, LRF. År 2001 fick Erling vid en mottagning på Nordiska Museet motta Artur Hazeliusmedaljen i brons. År 2003 fick Erling ta emot Tengelandsstipendiet "för hans stora insatser i hembygdens tjänst."

Erling har även fått det kulturstipendium som Torstenssons logen av Götiska förbundet (Trollhättan) delar ut "för mångårigt arbete med att sprida kännedom om bygdens historia."

- Du är alltid välkommen tillbaka," säger Erling, när vi säger adjö. Det känns så äkta, när han säger det. Det får bli så.

När jag tänker tillbaka på timmarna tillsammans med Erling, faller några rader ur en dikt av Thomas Tranströmer mig i minnet.

"Skäms inte för att du är människa. Var stolt!

Inne i dig öppnar sig valv bakom valv oändligt.

Du blir aldrig färdig, och det är som det skall."

Text och foto Roland Antehag
Akvareller Erling Svensson



Klingande stiglucka. Förr var det rätt vanligt att en överbyggd port, en stiglucka, kombinerades med en klockstapel. Idag kan man bara se arrangemanget här i Främmestad, och i närbelägna Norra Björke.

Tusenårigt arv

Vid sidan av Lund är Skara stift det som har flest kyrkor bevarade från tidig medeltid. Drygt 150 kyrkor är från 1100-tal eller tidigt 1200-tal, vilket är märkligt i en bygd där det annars är mycket ont om riktigt gamla byggnader. Stiftet anses ha kommit till redan omkring 1014, och man har rentav funnit trävirke i några kyrkor av träd fällda i slutet av 1000-talet. Det handlar alltså om ett nästan tusenårigt kulturarv.

Boken Tusenårigt arv (utgiven av Skara stift och Skara stiftshistoriska sällskap) bygger på en stor inventering av kyrkorna i Skara stift som genomfördes åren 2001 – 2005 av Inga-Kajsa Christensson, Elisabeth Andersson, Cathrine Sjölund och bokens författare, Robin Gullbrandsson.

Här speglas inte bara kyrkorna under nära tusen år, utan också miljöerna, när kyrkorna byggts, kyrkogår-

darna, gravminnena, prästgårdarna, kyrkomålningar och konstnärerna bakom kyrkliga utsmyckningar, klockstaplar, orglar och mycket annat. Allt följs genom seklerna från den stora byggrusch som märks redan under 1100-talet och fram till dagens kyrkobyggnader.

Trots alla inblandade experter är boken lättläst och myllret av bilder hjälper oss att finna just de kyrkor som kan vara mest intressanta för oss. Inte minst hembygdsintresserade kan här få massor av goda svar på varför det ser ut på ett visst sätt kring den egna kyrkan.

Kartor och tabeller över stiftets kyrkor från skilda tider och med olika arkitektur hjälper oss att finna det intressanta. I beskrivningarnas sattssockså kyrkobyggandet in i sin tid, med dess moden och krav.

Hans Menzing

En utrotningshotad fyrbent vän

Landsbygdens matbord under 1950-talet. Traditioner är inte statiska som vi kanske tänker oss, en del försvinner och nya fylls på genom åren. Men när matbordet benämns som en utrotningshotad fyrbent vän, då blir åtminstone jag orolig. Var det kanske bättre förr, när man respekterade maten, måltiden och matiderna?

Tendenser i tiden enligt 2009 års mattidningar är, att både hemma och på krogen ska vi äta enkelt, rustikt och gott. Det låter lovande både för ekonomin och för hälsan, eftersom vi sedan många år tillbaka äter oss till diabetes och andra vällivnadssjukdomar. Men hur var det egentligen förr? (Förr betyder i detta fall runt åren 1945-1950)

Efterkrigsslutet 1945 förbättrade ekonomin snabbt i Sverige. Tack vare att vi inte blivit indragna i kriget hade vi en fungerande industri med varor som efterfrågades i de krigsdrabbade länderna. Det blev brist på arbetskraft, lönernasteg och det i sin tur ökade inköpsmöjligheterna. Under efterkrigstiden var tron på framtiden stark. Industrin kom in i ett expansivt skede och många människor flyttade från landsbygden till tätorterna. Allt fler kvinnor började förvärvsarbeta. En direkt konsekvens blev att mindre tid ägnades åt familjen och hemmet liksom åt matlagning, bakning och konservering. Matlagningen gjordes rationell och allt fler burkkonserver och halvfabrikat blev tillgängliga för flera. Traditionella långkok och den invanda husmanskosten började därmed sakta försvinna.

I början av 1950-talet slog djupfrysta matvaror igenom stort, med produkter som spenat, torsk och gröna ärtor. Sortimentet utökades snart med färdiglagade livsmedel och rätter som fiskpinnar och fiskgratänger. Frysboxar fanns redan i några hem men det dröjde länge innan den blev vanlig. Snabbmakaroner, dito havregryn, potatismospulver, kakmixer, Bobssnabbkrämipappburk, fleraburkkonserver och underverket elektriskt väffeljärn var annatsom snabbt blev populära. Homogenisering av mjölk gjorde att gräddproppen i glasflaskorna försvann. Ekonomin i de svenska hushållen förbättrades och allt fler fick möjlighet att köpa elspis och andra elektriska hjälpmedel. Förpackningsindustrin växte, vaxade pappburkar, plastflaskor och liknande produkter ökade. Anledningen till detta var, att de produkterna behövdes i alla framväxande självbetjäningssaffärer.

Djupfryst kyckling (broiler) blev den stora nyheten till söndagsmiddagen. Rullpackad ärtsoppa, brunabönor på burk och bordsförpackad leverpastej köptes gärna, trots priset och trots att det var mat som de flesta kvinnor kunde laga själva.

År 1951 utgavs en ny sorts kokbok, Vår Kokbok, en pedagogisk bok för både vana och ovana. Den hade

enkla och arbetsbesparande recept, maten var fettfattig och näringsriktig och med exakta tider och mått. Den uppläggnings blev populär och många kommande kokböcker följde efter.

Kokboksmat

Här kommer några exempel på mat under 1950-talet, från kokbäckernas värld:

Smörgåspudding (finarebrödpudding) ugnsbakad köttfärs med kokta grönsaker, solskenskaka, finska pinnar, grytstek, spenatpudding, sagosoppa, frukt i gelé, kokt tunga, romlåda med dill.

Bröllopsmiddag från 1950

Sparrissoppa med ostkex, stekt fläskkarré späckad med katrinplommon, brunsås, kokt potatis med grönsaker och glass med chokladsås och rån i coupeglas.

Trädgårdens överflöd

Hushållningsällskapen propagerade tidigt för att alla skulle ha egen trädgård med matnyttiga saker. I kålgårdarna (grönsakslanden) odlades vitkål, kålrot, flera olika sorters morötter, rödbetor, spenat, olika ärtor, bönor, dill och persilja, palsternacka, sallad, gurkor, lök och potatis. Ofta fanns potatis, morötter och lök ute på en åker och det fanns flera sorter av potatis. Resultatet av odlarmödan (och slakten) återfanns sedan i skafferiet och matkällare. Enligt min mamma kunde det se ut så här runt 1945 till 1950:

Soft, sylt och gelé fanns i mängder, vattenlingon och dito blåbär i stora flaskor med breda öppningar. Krusbär, plommon, äpplen och päron i kokta sockerlag. Konserverade kantareller, alla sorters grönsaker som bönor, ärter och olika konserverade kantareller, alla sorters grönsaker som bönor, ärter och olika blandningar av dem. Kalops, köttbullar och kalvsylta var annat som fanns konserverade på burk. Fläksidor, fläskkorv, grynkörv i saltlake i höganäskrus eller trätinor. Saltgurkor måste man ha och ägg i vattenglas periodvis, att ta till när hönsen värpte dåligt. Allt detta var basen i vardagsmaten under året.

Köket, husets hjärta

Köket användes, förutom som husmors arbetsplats, till allt möjligt annat. Här var varmt och skönt, mamma fanns här nästan jämt och det var läxplats, lekplats och besökare kunde sitta ner vid en kopp kaffe.

Rinnande kallt vatten med handpump och skopan på

plats ovanför, avloppsvask och såväl vedspis som en elektrisk kokplatta med en eller två smågjutjärnsplattor, det hade nästan alla. Några hade varmvatten, annars fanns ju alltid varmvattenbehållaren i vedspisen eller vattengryta på spisen att tillgå. Inredningen var oftast byggd på plats, överskåpen var av "snedmodell" och masonit var ett vanligt material. Färgerna var gul, grön och beigeaktiga. Bakkbordet var viktigt liksom ett hörn



Det gamla köket. Så här såg det ut i många kök ända in på 1950-talet.

på diskbänken där man skötte sin dagliga hygien. Inte så många hade särskilt tvättrum. Den enklare tvätten skulle också kunna skötas i köket och torkas ovanför spisen. Matbordet var stort och rejält, kökssoffan var både sovplats och fars plats för middagsslummern. Den var förvaringsplats och många använde den som plats för jäsning av brödet. Hos en del fanns även en säng i köket. Linoleum på golvet var vanligt liksom ett "riktigt" skaffereri, kylskåp blev vanligare i början på 1950-talet.

Måltiderna hade samma tid varje dag, kanske lite olika för olika familjer. Det var en trygghet med detta och det hördet till barnens uppfostran att passatider, som barn kunde man inte be om mat mellan måltiderna. Frukosten. Det var vanligt att man drack en kopp kaffe, åt några skorpor eller en smörgås tidigt, innan man gick till ladugårdssysslorna. När de var klara åt man rejälare, det kunde vara råg- eller havregrynsgröt eller någon annan grötvariant, uppstekta middagsrester, potatisbullar och på bordet fanns bröd, smör, ost och ibland något annat pålägg. Ost var det vanligaste pålägget och mjölk och kaffe var drycker som serverades.

Förmiddagskaffe. Förmiddagskaffets tillbehör var enkelt vetebröd och skorpor, men var ofta förstärkt med smörgåsar.

Middagen, dagens huvudmål. De flesta familjer hade hårt bröd, mjölk, huvudrätt och enkel efterrätt till vardags. För det mesta hade man samma sorts mat vecka efter vecka. Det är senare tiders påfund att man ska variera rätterna så ofta. Måndagen var ofta en restdag, man tog vara på det som fanns kvar efter söndagsmaten, torsdag visste alla att det var soppdag, fredag serverades ofta fisk av något slag och på söndagar serverades ofta kokt eller stekt kött. Köttfärsrätter var då som nu mycket populära, stekt fläsk eller stekt sill var vanligt, falukorv

eller hemgjord korv var omtyckt. Potatisen var för det mesta oskalad, för det mesta kokt, men någon gång stekt. Kokt ris eller kokta makaroner istället för potatis var sällsynt. Kröser (lingonsylt) serverades nästan alltid till maten, men grönsaker var inte så vanligt till vardags. Lingonsylten användes också som efterrätt, utrörd i mjölk. Frukost- och bärkrämer/soppor dominerade. Efter huvudrättssoppa var det vanligt med pudding av

något slag eller pannkakor/plättar. Förrådet i matkällaren kom väl till pass.

Eftermiddagskaffe. Enkelt vetebröd, skorpor och precis som vid förmiddagen ofta förstärkt med smörgåsar. Kom det folk på besök plockades det fram småkakor ur gömmorna. Detta var också tidpunkten för kafferep, där gästerna var kvinnor. I våra trakter (Västra Götaland) var följande sorter vanliga inslag: Finska pinnar (som inte kommer från Finland), löv med stött kanel, chokladbröd, kringlor, rågkakor, mandelmusslor, brun pepparkaka, veteskivor, kanelbullar, skorpor och mjuka kakor skulle det också finnas.

Kvällsmat. Den liknade ofta frukosten och på kvällsmaten var det ett bra sätt för husmor att bli av med middagsrester i pytt i panna, puddingar och liknande.

Berätta

Som en avrundning på allt detta matprat vill jag ge en rekommendation till alla äldre. Skriv ner era vanligaste recept exakt så som ni gör dem. Det går inte att skriva "lagom varm ugn, lagom med mjöl eller grädda tills kakorna är färdiga". Nu behövs gradtal och minuter för att resultatet ska bli lyckat för ovana bagare. När ni ändå är i farten, skriv ner en vanlig vardagsmiddag, en söndagsmiddag och vad som brukar dukas fram på julfestbordet. Ge detta som present till barnbarnen eller andra yngre släktingar.

De senaste 50 åren har stora förändringar skett med mathållningen i Sverige och de senaste 10 åren har förändringarna gått med expressfart. Det är hög tid att dokumentera det som varit och samtidigt ta vara på det som varit bra och föra det vidare till den yngre generationen.

Text Gunvor Fröberg
Foto Leif Brunnegård

Hänt på bögda...

Hembygdsvård i gammal kulturmiljö

Det började med ett telefonsamtal. En man vid namn Arne Johansson ringde till mig och hade något intressant att berätta. Det visade sig att Arne var en hembygdsintresserad eldsjäl född och uppvuxen i Södra Säm i Ulricehamns kommun i Västergötland. Han hade länge funderat över någotsomstod markerat på en gammal skifteskarta över Säms by som han ägde en kopia av. På kartan, originalet var från 1710, kunde man se att det ett par hundra meter söder om den medeltida kyrkan, egentligen utanför det karterade området, fanns en rektangulär markering och en förklarande text: En gammal förfallen Kyrkogård.

Så inleder arkeologen Claes Theliander en projektbeskrivning och en plan för undersökning, rubricerad "Södra Säms kyrkor – ett arkeologiskt forskningsprojekt".

De två fornlämningarna är tillsammans och var för sig extra intressanta, skriver Claes Theliander. Dels är den medeltida kyrkans planform en så kallad absidsal, vilken är mycket ovanlig, dels förekommer det endast sällan på landsbygden att två medeltida kyrkor ligger så nära varandra. Vad var Södra Säm för en plats på 1000- och 1100-talen? Vad kan de två fornlämningarna och deras omgivande kulturlandskap berätta för oss?

Mellan den medeltida kyrkan (nu ruין) i Södra Säms by och Gällstads kyrka löper Prästvågen. Denna väg är den äldsta kända i bygden. En lag från 1734 föreskrev att prästen skulle ha farbar väg mellan sitt boställe och pastoratets kyrkor. Genom ett vackert kulturlandskap utmed vägen fanns cirka 20 nu kända bosättningar. Sju grindar är restaurerade.

Ett antal lyckor finns utmed vägen. Det är små åkrar som är inhägnade av stenmurar och brukades av Sämbyns bönder fram till 1950-talet. Därefter planterade de flesta skog på "löckera".

Arne Johansson och hans vänner i Vegbyortens Hembygdsförening verkar för visso i en intressant trakt. Föreningen har också som många andra hembygdsföreningar ett stort ansvar för att förvalta äldre byggnader, som ägs av föreningen. Byggnaderna är belägna i Hembygdsparken och omfattar fattigstuga, soldattorp, affär, museum, ladugård och ett hantverkshus. I föreningens byggnadsbestånd ingår även en så kallad jordkula. Det berättas att ett äkta par, som bodde på torpet Skogås, som låg cirka 50 meter norr om jordkulan, inte kunde komma överens vilket medförde att en av dem måste



Arne Johansson
vid Södra Säms kyrkoruin.

flytta ut ur huset. Vem av de båda som fick ta jordkulan i besittning råder det delade meningar om.

För den som vill ha ytterligare information kan föreningens broschyrer om sin verksamhet och om "Prästvägen (Körkevågen) genom Södra Säm till Gällstad" rekommenderas.

Stig Green

Tore Nilson fick diplom



Vid årsmötet den 25 februari i Ljungsarps Hembygdsförening medverkade Eva Bergström Hyenstrand, förbundsordförande för Västergötlands Hembygdsförbund.

Eva började kvällen med att överlämna ett diplom till Tore Nilsson som har varit föreningens ordförande

i 13 år och utfört värdefulla arbetsinsatser under årens lopp. Ljungsarps Hembygdsförening som varit verksam i 40 år, fick också diplom "för föredömlig och värdefull insats inom Hembygdsrörelsen".

Eva avslutade med att informera om Västergötlands Hembygdsförbund. Hon talade bland annat om försäkringar som kan tecknas via förbundet samt att Hembygdsföreningarska marknadsföra sig bättre för att kunna vara med och konkurrera om utmärkelsen "Årets Hembygdsförening", allt för att bättre offentliggöra det värdefulla arbete som görs.

Laila Andersson omvaldes till ordförande. Ny i styrelsen blev Karl-Göran Ekstener som ersatte Britt-Marie Svenningsson som avböjt omval efter 12 års styrelsearbete.

På gång

Som regel har föreningen någon aktivitet varje månad. Här är några smakprov.

I maj träffas man till en Gökafton och på Midsommardagen är det Gudtjänst vid hembygdsgården. I september går vi på Torpvandring med Lennart och i oktober besöker vi Traktormuseet i Fagerberg. Tårtbuffé i november och en gröttfest i december avslutar året.

Ingemar Rudholm

En glimt från Tvärreds Hembygdsförening

Den 22 februari var det dags för årsmöte i Tvärreds Hembygdsförening. Föreningen har 227 medlemmar och ett 40-tal var samlade till årsmöte. Utöver de vanliga årsmötesförhandlingarna, med bland annat styrelseval drack vi kaffe och åt semlor och hade det mycket trivsamt.

Vi fick också, tyvärr, avtacka en styrelsemedlem och två kommittémedlemmar som efter många aktiva år nu slutar sina uppdrag. Säkert kommer de dock, som de själva sa, ändå att dyka upp emellanåt för att hjälpa till. Avtackningen skedde med ord och blommor.

Ett mycket angenämt inslag i årsmötet var när Hugo Isaksson överlämnade Västergötlands Hembygdsförbunds diplom till Alf Johansson. Hugo redogjorde för motiveringen till diplommet och tackade Alf med varma ord. Alf har arbetat inom föreningen i 35 år. Han har haft olika uppgifter, så som kassör och sekreterare men han har också arbetat i olika kommittéer med att snickra, arbeta med örtagården, naturvård med mera. Alf är också en av dem som vet hur man skall hamla ett träd.

Därefter bjöd föreningsmedlemmarna Luisa och Bo Larsson på ett föredrag om en "Julresa till Ecuador". Föredraget illustrerades med spännande bilder.

Vi har under det gångna året haft ett stort utbud av arrangemang och lika mycket finns med i verksamhetsplanen för 2009. För att nämna något kan jag berätta



Alf Johansson fick diplom och blommor.

att vi enligt tradition hade ett valborgsmässofirande med allt som hör till, vårbrasa, körsång, vårtal osv. Besöksmässigt blev det något av ett rekord med cirka 110 personer. I slutet av maj kom föräldrar, lärare och cirka 120 skolungdomar till Raska-Minas stuga för att få höra om gamla tider. Det var Bertil Gardell som var berättare. En mycket lyckad satsning.

En mycket intressant kväll blev det när Jessica Eriksson kom till oss. Jessica har ju doktorerat i ämnet "Metta Lillies dagbok" och det var just detta hon föreläste om. Mette Lillie bodde på herrgården Hjärtared i Tvärred, vilket gjorde det extra spännande. I somras hade vi, för andra året i följd, en berättarkväll. Berättandet höll sig kring skolor och gamla lärare i Tvärred. En fantastisk trevlig och intressant kväll. Berättarkvällarna har blivit så uppskattade att vi har för avsikt att fortsätta med detta. Sedan fortsatte året med slättergille, husförhö och mycket annat. Till sommararrangemangen i Hembygdsgården hör också öppet hus.

Programmet för 2009 ser till stora delar likadant ut. Hembygdsföreningen har ett antal byggnader att vårda. Vår Hembygds gård är en gammal gård som vi haft länge i vår ägo. Där har vi en hel del av vår verksamhet. Vi har också en gammal kvarn med tillhörande mjölnarbostad. Många söker sig hit för att uppleva den gamla kvarnatsmosfären. Så har vi då Raska-Minas stuga. En gammal backstuga där en ensam kvinna bodde ända fram till 1947. Det finns så mycket att berätta om denna mycket speciella Raska-Mina, och hennes stuga men det skulle uppta alldeles för stor plats här.

Tilläggas kan att Tvärred är en mycket vacker bygd. Har ni inte varit här så passa och gör ett besök här vid något tillfälle, kanske i samband med Västergötlands Hembygdsförbunds årsmöte i Borås. Tvärred ligger nära Borås. Jag som bor i norra delen av denna stora socken har cirka tre mil till Borås.

Göte Öberg

Läsvärt i korthet

Skara Järnvägsblad. Tidning för Skara – Lundsbrunns Järnvägar. Nr 4 2008. Redaktör: Henrik Eckerval. 28 sidor med massor av bilder och små och stora järnvägsreportage.

Skebynotiser 2009. Årgång 20. Redaktion: Bertil Andersson, Gunnar Karvik, Bertil Malmgren och Eivor Svensson. 37 A4-sidor om bland annat Trueholm och kalkbränning.

Tankar från en skogsstig. Författare: Yngve Levenskog. Teckningar och foto: Bibbi Levenskog. Minnen från prästår i Västergötland.

Styggelsen. En skräckroman. Författare: Amanda Hellberg. Utgivare: Bokförlaget h:ström – Text och Kultur. 170 sidor med rafflande handling i Varnhemstrakten.

Aptit på Sjuhärad. Inte bara en kokbok. Författare: Mats Ahlberg, Inger Dahlin-Ros, Göran Nilsson och Anders Ros. Fotograf: Anna Sigge. Förlag: Hjalmarsson & Högberg. 168 sidor med massor av mattradition, recept och bilder.

Kampen om Sveriges västra kust. Roskildefreden och dess konsekvenser. Författare: Bertil Holmström. Förlag: Warne. 184 sidor med en del kartor och illustrationer om en rätt bortglömd västsvensk frihetskamp mot dansknorska härjningar.

Bilder från Nossebro förr och nu, 20/08. Redaktion: Bror Johanson, Kurt Johansson, Rune Johanson, Rune Niklasson, Per-Arne Nordqvist, Hilding Ribbing, Inga-Lisa och Hasse Rydin. 34 sidor med massor av bilder från bl a kungaparets besök vid kommunens 25-årsjubileum.

Lidköpingsbygden. Julen 2008. Utgiven av: S:t Nicolai Gille, Lidköping. Redaktör: Bengt Otterberg. 94 sidor om dragspelskung, elffester och orgelfasader.

Händelser i Skövde. Sanna berättelser om livet i Skövde berättade av Maj-Britt Beetzen King. Eget förlag. 66 sidor i litet format speglar Skövde förr och nu.

Tidaholm – en svensk bilhistoria. Författare: Bengt Carlén. 64 sidor i A4-format med massor av gamla bilder. Massor av intressant läsning om en bilindustris uppgång och fall.

Baljeredsboken. Förr och nu. Redaktion och utgivare: Baljereds byalag. 138 sidor speglar Baljered främst i gamla och nya bilder.

Hindås – gamla bilder berättar. Del 1. Från 1900-talets början. Redaktörer: Lars-Börje Carlson och Anders Fors.

Utgivare: Kulturhållplats Hindås. 62 sidor med massor av härliga gamla vykort. Flera i färg.

Tusenårigt arv. Skara stifts kyrkor. Författare: Robin Gullbrandsson. Utgivare: Skara stift och Skara stiftshistoriska sällskap. 192 sidor med massor av färgbilder. En vacker och kunskapsrik bok som förklarar mycket kring våra kyrkor.

Västgötageologen. Tidskrift för Västgöta Genealogiska Förening. Nummer 4 2008. Redaktör: Kjerstin Olofsson. 24 sidor. Denna gång massor av intressant läsning om knektliv på hed (främst Axevalla hed) och i kasern.

Skaradjäknen. Nr 2 2008. Redaktör: Roland Skoglund. Utgivare: Skaradjäknarnas Förening. Tolv sidor. Denna gång bl a en presentation av musikforskaren Bo Wallner, född i Lidköping och en gång anförare av anrika Musikens Vänner i Skara.

”Möcke”Nöje. Dansbanor och nöjen i Bollebygds härad. Författare: Åke Johansson. Förlag: Eget, Rävlanda. 174 sidor. Massor av nöjsam läsning om nöjen förr. Dansbanor, orkestrar och publik presenteras, liksom eldsjälarna bakom festplatserna. Många historier och bilder samt en karta för orienteringens skull.

Brutala dåd i fridsam bygd. Författare: Ingemar Svensson. Utgivare: Västgöta genealogiska förening. 140 sidor om soldatsönerna Nät och Löf som härjade i västsvenska bygder i mitten av 1800-talet. Boken är mycket intressant med sin jämförelse mellan de folkliga berättelserna om brotten och sådana som de framstår i tingsprotokollen. Carl von Linné och hans lärjungar från Mariestad. Författare: Bertil Ström. Utgivare: Mariestads Naturskyddsförening och Kultur- och fritidsnämnden i Mariestad. 22 sidor i litet format om fem vetenskapligt betydelsefulla personer från bygden.

Torp och stugor på bergen. En femtusenårig historia om bosättningar på Halle- & Hunneberg. Författare: Göran Söderström. Utgivare: Västra Tunhems Hembygdsförening. 104 sidor med massor av information om bebyggelsen och människorna.

Skogsjärnvägen på Hunneberg. Om torv- och timmertransporter 1918 – 1946. Författare: Göran Söderström och Hans Gustavsson. Utgivare: Västra Tunhems Hembygdsförening. 40 sidor med information i form av text, kartor och massor av gamla bilder.

Komvux Borås år 1968 – 2008 Redaktör och huvudförfattare Ann-Britt Boman. Utgivare: Vuxenutbildningen i Borås stad. 272 sidor. En utmärkt genomgång av den utvecklingsomvuxenutbildningen genomgått under en period då Borås stått inför stora förändringar. Lärare och elever ger personliga vittnesbörd om sina erfarenheter av Komvux. Ett tidsdokument av bestående värde.

Hans Menzing

Virkelsborg från bronsåldern

I många år har Vedumsortens hembygdskommitté och bygdens folk hävdade att Virkelsborg troligtvis är en borganläggning från tidig medeltid. Trots enträgna påtryckningar dröjde det ända till augusti 2008 innan en provgrävning kom tillstånd. Resultatet blev sensationellt. Borgen är 3200 år gammal och alltså anlagd under bronsåldern. Något liknande finns det inte i Västsverige. Men vad döljer sig innanför vallen, en kultplats, en boplats med skyddsvall eller en försvarsanläggning?



Vi får gräva vidare. Gunnar Gustavsson ordförande för Vedumsortens Hembygdskommitté och Marita Sjölin arkeolog vid Västergötlands museum hoppas att de kan komma igång med fortsatta grävningar av Virkelsborg sommaren 2010.

Den gamla sägenomspunna fornborgen Virkelsborg, på gränsen mellan socknarna Väster Bitterna och Lekåsa, har i folkmun betraktas som en gammal medeltida fästning eller möjligtvis en fornborg från järnåldern. Vedumsortens hembygdskommitté och bygdens folk ville en gång för alla få ett svar på vad som egentligen döljer sig under den sägenomspunna kullen.

Efter att hembygdskommittén erhållit ekonomiskt stöd från bland annat Sparbanksstiftelsen och Vara kommun kunde en provgrävning påbörjas, ledd av arkeolog Marita Sjölin från Västergötlands museum under tre dagar i augusti 2008.

I den undersökande grävningen av Virkelsborg ställde också ett flertal av hembygdskommitténs medlemmar upp med ideellt arbete. Ett samarbete som lovordades av arkeolog Marita Sjölin.

Nu har resultatet av provanalyserna presenterats för hembygdskommitténs styrelse och provsvaren är minst sagt sensationella. Borgen var cirka 3200 år gammal.

Två av provsvaren från ett brandlager i vallen kan dateras till den äldre bronsåldern cirka 1300 år fKr samt ett provsvar från en eldhärd, till den yngre bronsåldern cirka 650 före Kristus.

- Dateringen är sensationell och gör Virkelsborg till en unik fornlämning, säger arkeolog Marita Sjölin vid Västergötlands museum.

Unik

Någon motsvarande fornlämning finns det troligtvis inte i Västergötland. Enligt Marita Sjölin finns det fyra motsvarande i och runt Mälardalen och någon i Skåne. Något svar på vad som döljer sig innanför den nedrasade vallen som har en beräknad storlek om 2x2 meter, har man dock inte fått något svar på.

- Någon medeltida borg är det inte, säger arkeolog Marita Sjölin med bestämdhet. Kanske är det en gammal kultplats, en boplats med kringliggande skyddsvall, eller en tidig försvarsanläggning från bronsåldern, tillägger Marita Sjölin.

Hembygdskommittén och arkeologen är mycket intresserade av en ytterligare provgrävning.

- Men först måste vi få fram pengarna till en fortsatt grävning som beräknas till omkring 150 000 kronor och att medlemmarna ställer upp med en stor arbetsinsats, tillägger hembygdskommitténs ordförande Gunnar Gustavsson. Det är minst sagt en grannliga uppgift Vedumsortens hembygdskommitté har framför sig.

Oavsett vad Virkelsborg är för en anläggning, har den när den anlades under bronsåldern haft en viktig funktion och den är säkerligen byggd på en för bronsåldersfolket speciell plats.

- De frågorna kanske vi kan få svar på under nästa utgrävning, som förhoppningsfullt kan inledas sommaren 2010, säger Marita Sjölin.

Om Virkelsborg var en viktig plats för bronsåldersfolket, är den fortfarande en betydelsefull plats för de boende i bygden. Det märktes inte minst på det engagemang allmänheten visade inför provgrävningen av Virkelsborg, där hundratals personer med spänning följt utgrävningen och inte minst det stora intresse som eleverna från Vedums skola visade när de fick göra en studiedag vid Virkelsborg.

- Att skoleleverna på ett eller annat sätt får delta i utgrävningen av Virkelsborg stärker deras förståelse för hembygden och dess historia, anser Gunnar Gustavsson.

Staffan Peterson

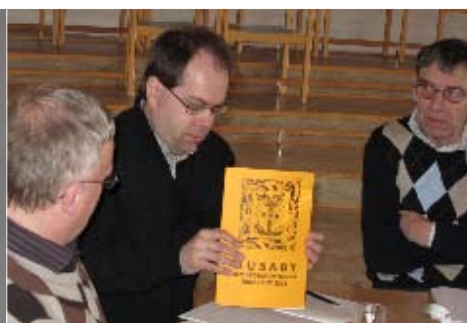
Redaktörsträff på Hjälmareds folkhögskola



Två timmar gick väldigt fort när vi lyssnade till Evy.



Evy Jonsson, medialärare på Hjälmareds Folkhögskola, berättade med inlevelse om hur viken bli ännu bättre på att göra lättlästa skrifter.



Göran Englund, Husaby Hembygdsförening berättar om sin årsskrift.



Utsökt måltid var det eniga omdömet när vi tackade för maten.

Roland Antehag, dagens kursvärd, tackade Evy för en intressant förmiddag.



Hur kan vi få ut vårt budskap till våra läsare? Så ställdes frågan när ett trettiotal skapare av medlemstidningar inom hembygdsrörelsen var samlade till den årliga studiedagen. Platsen var i år Hjälmareds folkhögskola, denna härliga första mars. Årets tema var Layout, ett samlingsnamn för grafisk design. Under två timmar fick vi en klar och gedigen genomgång i ämnet av Evy Jonsson, journalist, lärare och föreläsare med lång erfarenhet av att hantera ord och bild så att det väcker mottagarens intresse. Tyvärr skulle det ta för lång tid att här redogöra för hennes inspirerande föreläsning. Men några goda råd må här ändå förmedlas.

Kommunikation är att förmedla ett budskap från en sändare till en mottagare med syfte att påverka, informera eller förmedla ett budskap. Självklarheter kan tyckas, men hur når man dit? Kanske genom att ställa följande frågor och konstateranden:

Vem är mottagaren?

Vad vill du säga?

Hur ska budskapet utformas?

Var ska budskapet visas, genom vilken kanal? (Bok, tidning, radio, TV, föreläsning eller vad?)

Gör en ekonomisk kalkyl.

Gör en tidsplan och gör en utvärdering.

Grafisk design är att välja ett för budskapet utvalt papper, att välja rätt typsnitt med rätt storlek, att kombinera ord och bild, att skapa linjer och kontraster, att använda färg på rätt sätt och att se till att det finns luft i tidningen, boken eller vad det nu är fråga om.

Efter denna intresseväckande förmiddag fick vi oss till livs en utsökt måltid på Hjälmareds anrika Herrgård, som numera är folkhögskolans matsal.

Under eftermiddagen fortsatte vi med ett erfarenhetsutbyte. Vi representerade 16 medlemstidningar inklusive Västgötabygden. Det visade sig att många tidningar har så där 20–30 år på nacken och hittills var det ingen som saknat material. Och varje år som går skapar nytt stoff, var det någon som sa.

Alla var intresserade av en fortsättning om ett år. Ord och bild blir rubriken som deltagarna enades om. Västgötabygdens redaktionskommitté med ekonomisk stöd av Vuxenskolan, var arrangör. Hjälmareds folkhögskola stod för ett fullgott värdskap.

Text Roland Antehag

Foto Leif Brunnegård

Lars med anor från Viksnäs Hällekis



Manne Wikström med hustrun, fotot taget 1915 ,
fotografen okänd. Det gamla torpet revs för att lämna
större plats till Cementa

Släktforskningen visade att namnet Lars har en lång tradition hos familjen Wikström. När Annelie Storm från Lidköping besökte sin morbror Lennart i Larv startade hennes intresse för släktforskning. Annelie började släktforska i maken Jörgens släkt då hennes syster skulle börja släktforskning på deras gemensamma sida. Namnet Lars har visat sig gå i arv i många generationer. Annelie och Jörgens son Ebbe är nog inte medveten om vad Larsnamnet förpliktar, tids nog hinns detta med.

Sonen Ebbe, Lars, Carl Wikström född 2005-07-29

Far Jörgen Lars Wikström född 1968-04-06

Farfar Lars-Göran, Herbert Wikström
född 1943-08-09

Farfars far Lars, Herbert Wikström
född 1910-01-17

Farfars farfar Lars Fritz Wikström
född 1883-07-29

Farfars farfar far Lars Magnus "Manne" Wikström
född 1854-12-30

Farfars farfars farfar Lars Magnusson/Vikström
född 1817-11-19

Farfars farfars farfars far Magnus Larsson
född 1779-12-27

Farfars farfars farfars farfar Lars Mauritsson
född 1735-

Hemma hos Jörgen och Annelie fanns sedan tidigare kort och gamla dokument mm som sparats under åren. Dokumenten är gamla och sköra, många från 1800-talet. Nu när släktforskningen kom igång plockades kartongerna med dokument och fotografier fram, dessa handlingar fick nu ett värde och pusselbitarna föll på plats.

På Internet hittade paret information om Jörgens

farfars farfar Lars Magnus "Manne" Wikström som var fiskare/lots och prickhållare vid Hönsäter och bodde på torpet Viksnäs. I en intervju som gjordes på 1940-talet av folklivsforskaren Märta Tamm-Götlind beskrivs livet på Viksnäs. Folklivsforskningen som gjordes av Märta Tamm-Götlind på 1940-50-talet beskriver livet på både gods och torp och denna finns tillgänglig på Kinnekulle Hembygdsförenings hemsida.

Annelie kontaktade hembygdsföreningen och ett besök hemma hos Annelie, Jörgen och sonen Ebbe ordnades. De gamla dokumenten och korten lånades av föreningen och scannades av. Nu växer historien om torpet Viksnäs i Hällekis fram och delar av detta publiceras på hembygdsföreningens hemsida www.kinnekullehembygd.nu.

På Viksnäs, ett stenkast från Hönsäterhamn och där cementfabriken låg, fanns stugan. Det är en plats som det bott "Wikströmare" på under flera generationer. Stugan revs 1929 i samband med fabriksbyggets planering. Det kan i detta sammanhang också nämnas att den gamla boplatzen låg strax intill den gamla cementfabriken och var grannar i fyra decennier.

Lars Wikström flyttade troligen dit på 1850-talet. Lars Wikström hade torpet under greve Hamilton. Han skulle lämna all fisk i arrende och fick inte sälja fisk, endast behålla fisk i det egna hushållet. Herrgårdens sålde fisk till staden och i bygden.

Fiskaren band själv näten med hjälp av barnen. I regel vävdes alltså allt hemma, men bomullsgarn måste ju köpas, och huvuddukar ibland.

För att få litet biförtjänst var Lars Wikström också lots och prickhållare. För detta hade han 48 kronor om året. Han hade 17 prickar att underhålla och fick själv forsla hem virket från skogen till dem. Det var inseglingsprickarna han skulle hålla i ordning, och kom det främmande fartyg, skulle han hjälpa dem i hamnen eller lotsa dem till Lidköping, Karlstad eller Mariestad. Var båt som lotsades ut eller in betalade 50 öre. Efter 51 års tjänst fick Lars Wikström för detta arbete Patriotiska Sällskapets medalj.

En liten biförtjänst för Lars Wikström var, att vintertid ta upp till herrgårdens efter en dagspenning av 50 öre. Denna dagspenning steg senare till 75 öre. På Manne Wikströms tid fick han 1 kr för styck, då han lotsade. 1875, "då han tog prickerna", det vill säga blev prickhållare, fick han för detta arbete 60 kr per år och 5-10 år senare, alltså på 1880-talet ökades lönen till 70 kr. Man tog arbetet för fem eller tio år med tryckt kontrakt.

År 1873 såldes Hönsäter av Hamiltons. 1874 tog Lars Wikström fisket av Hellekisbolaget. Wikström fick då bruka torpet själv mot 20 pund fisk om året för arrendet. Häst fick lånas på herrgården eller av torp mot betalning.

På våren fick de mycket nors. På vintern fiskade man lake med ryssjor. Om sommarn kunde de salta fisk ibland, gädda eller sik egentligen. Fisken rensades och saltades litet, hängdes upp på snören eller kvistar i solen. Den torkade fisken kunde sedan halstras på glöden i den öppna spisen eller kokas eller till och med ätas som "speke".

Lars Wikström hade bara haft fisket och varit lots och prickhållare. Men sonen Manne Wikström hade också kalkbränning från 1875. Torpet skötte Manne på nätterna.

En tur mellan Hönsäter och Karlstad kunde räcka i tre veckor, om vädret var dåligt och vinden olämplig. Det kunde ta 14 dagar och 3 veckor fram och tillbaka till Göteborg. Det var 8 mil till Vänersborg.

Fiskarens lantbruk

Mor i gamle Lars fiskartorp hade ibland 3 kor över vintern och 5 får. Snickaren och smeden hade ko men sällan får. Alla torpare hade får. De måste ha egen ull, för att slippa köpa till kläder, ty de hade intet att köpa för. Varje höst slaktades 5-6 får och 2 grisar, och någon gång ett nöt. Man sålde aldrig en kalv, och ingen ville köpa heller.

Sjöfoder togs i augusti och september. Man lät det stå bra länge, för det blev rörtopp då eller vasstjes, som användes till bolster.

Höns och gäss hade de i hemmet. Det passade bra med gäss intill sjön. Varje höst slaktade de 12-14 gässlingar. Vid torpet fanns äpple och körsbärsträd. Frukten torkades i ugnen.

Helger i fiskarhemmet

Julklappar eller julgran förekom inte i hemmet, men julhögar som innehöll lite småbröd till högtiden delades ut. När far kom hem från sjön doppades det i grytan och senare fram mot kvällen var det lutfisk och potatis. Svinhuvudet stod framme hela helgen och dets kars av på julafton. Vid jul åt man på porslinstallrikar. Risgrynsgröt med kanel och socker var också en jultradition.

På juldagen blev det julotta, natten mellan juldagen och annandagen gick ungdomen med stjärna, det var bara pojkar. Utanför hemmen stod ungdomarna och sjöng

Påskan

"Frimånda – asketisda – dummer onsdag – skär torsdag – långer freda – påske-lörda." Påskeldar förekom även på denna tiden och det sköts mycket, det var påskkäringarna som skulle skrämmas. Ägg skulle ätas och detta var obegränsat.

Sista april då eldades det valborgseld. Den 1 maj

skulle de "sätta stjälk i bena" många ägg åts för att benen skulle bli starka. Ägg och litet starkt skulle de vara. Äggen koktes.

Annelies initiativ att kontakta hembygdsföreningen gör nu att fler kan få ta del av denna historia. Kanske kan detta också medföra att några andra hör av sig och får svar på funderingar som finns. Annelies och Jörgens forskning fortsätter och samarbetet med hembygdsföreningen har bara börjat.

Lena Brodin

Källa: Märta Tamm-Götlinds Folklivsforskning 1940-50 talet

Verner Lindblom som skrev historia

90-årig historieläraren och historiedebattören Verner Lindblom i Götene hyllas med en ny liten bok av Historieforum Västra Götaland. Verner Lindblom. Mannen som vände upp och ned på Sveriges historia heter boken som sammanställts av Anne Fant Ekman, Lennart Axelson och Ewert Jonsson.

Bortsett från en ganska omfattande skildringskriven av Anne Fant Ekman av Verners barndom och klassresan från en uppväxt där högre studiersnarastvarettundantag, så är det Verner Lindblom själv som kommer till tals.

Fremst genom den tvåbetygs uppsats han skrev vid Göteborgs universitet 1973. Där ställer han kritiska frågor kring den tidens sätt att skildra svenska rikets uppkomst redan på 500-talet tack vare segerrika svear kring ett gyllene hednatempel. Det mesta av detta bildar senare stommen i den kritik som framfördes i de numera smått kultförklarade TV-programmen Svearikets vagga med Dag Stålsjö.

Landra omtryckta gamla artiklar presenteras Verners syn på Götalands hypotensen, nog så intressant eftersom de här gamla artiklarna nog är mycket svåra att få tag i idag.

Texterna kompletteras av en rad bilder som visar Verner Lindblom i färd med att sprida kunskap om vår historia, inte minst den västsvenska.

Hans Menzing

Nästa nummer

av Västgötabygden kommer i vecka 26. Manusstopp 12 maj, men vill Du vara säker på att komma med i nästa nummer, bör Du inte vänta till sista dagen. Först till kvarn ...

Malma fornstuga ett gränsfall med fördelar



Malma fornstuga. Malma fornstuga är byggd 1840 mitt på gränsen mellan socknarna Malma och Kedum. Gränsen utgör samtidigt gränsen mellan Vara och Essunga kommuner.

Den lilla backstugan i Malma är byggd 1840, mitt på gränsen mellan socknarna Malma och Kedum. Det gör att stugan ligger i två kommuner, Vara och Essunga, samt i två olika härader, Barne och Viste härad. Det hade sina fördelar när svälten gjorde sig påmind. Man kunde gå på tiggarrått i två olika socknar. Inbäddad i frodig och lummig sommargrönskåpa Malma fornstuga ett idylliskt läge, utefter sluttningen av Kedumsberget mot Malma. Om platsen var en idyll när Nils Andersson och hans maka Stina Andersdotter tillsammans med barnen 1840 byggde sin backstuga på ofri grund här vid bergssluttningen är väl högst osäkert. Den lilla plätt man fått sig tilldelad att bygga sin stuga på har som namnet Lögråna antyder, varit en slaktplats för grisar.

Plats för ko och höns

Tidigare hade Nils Andersson och hans familj brukat ett ¼ mantal på Herrgården i Södra Kedum men kommit på obestånd och tvingats att lämna gården.

Vid foten av Kedumsberget prövade man lyckan på nytt. Här på platsen byggdes en backstuga i timmer med kök och kammarsamt en förstuga. Kammaren kom dock inte till användning för att ge den växande familjen större bostadsutrymme. I kammaren fick familjens enda ko och deras höns bo, berättar Maj Timmerborg, kassör i Malma hembygdsförening.

Tiggarrått

Genom grannarnas välvilja fick familjen odla upp några jordlotter och med hjälp av dagsverken hos bönderna kunde Nils Andersson för det mesta hålla svälten utanför dörren. Det berättas att barnen emellanåt skickades ut på tiggarrått i socknarna när det var knapert med brödfödan, säger Maj Timmerborg. När makarna Nils och Stina lämnat det jordiska övertogs backstugan av barnen Per och Johanna Nilsson.

Konstfärdig korgmakare

Per Nilsson gjorde sig känd som en skicklig hantverkare och korgmakare. När han vandrade runt på bygden och sålde sina korgar, vände han dem upp och ner och ställde sig på korgbotten för att demonstrera sin korgars förträfflighet och styrka.

Syskonen Per och Johanna Nilsson blev backstugans sista invånare. Korgmakaren Per Nilsson dog 1920 och han syster Johanna levde fram till 1930.

I bjärt kontrast till dagens konsumtions- och överflödssamhälle, står Malma hembygdsförenings fornstuga vid Kedumsbergets fot som en ständig påminnelse om att tiden inte är avlägsen när man inte visste om man hade bröd för dagen.

Staffan Peterson

Marks gamla härad återuppstår på CD

Vid slutet av medeltiden fanns det 25 socknar i Marks härad. Sedan dess har mycket hänt. De flesta socknarna ingår idag i Marks kommun, ett par tillhör Borås medan fyra slunkit över länsgränsen till Varberg. Men nu finns Marks härad igen, om än bara på CD-rom. Marks Hembygds-krets har för skolbruk och hembygdsvännerskildradetgenomtiderna på drygt 400 sidor.

Hembygdsrörelsen brukar vara traditionsbunden men i Mark har man valt ett nytt sätt att producera en hembygdsbok. Framst förmodligen av kostnadskäl, en bok av det här formatet och massor av färgbilder skulle bli dyr vid tryckning, en CD-version är förstås oerhört mycket billigare. Till fördelarna hör också att man här lätt kan rätta eventuella fel, stoppa in nya forskningsrön och rentav lägga till helt nya avsnitt.

Ingen bökkänsla

Nackdelen för oss äldre läsare är att vi inte får uppleva bökkänslan, dessutom är det jobbigt att läsa långa stycken på en datorskärm. Men via innehållsförteckningen är det lätt att klicka sig fram till just de avsnitt man är mest intresserad av, i vart fall i första halvan av boken. Tycker man riktigt illa om att läsa på skärm så kan man ju lätt skriva ut just de avsnitt man vill läsa.

Dessutom väckt tanken på boken av lärare på grundskola och gymnasium, och för ungdomar känns detta forum förstås välbekant. Redan av första versionen delades exemplar ut till skolorna och biblioteken. Detta är en ny upparbetad version och även den kommer att delas ut.

Innehållet är rätt traditionellt. En inledande allmän del och sedan ingående presentationer av de olika socknarna skrivna av de lokala föreningarna. Allt präglas alltså av stor lokalkännedom, men många gånger ges också förnämliga utblickar på utvecklingen i riket under



Parkplacering. Kinnarumma gamla kyrka kan man idag se i Ramnaparken i Borås.

olika epoker. Information som måste vara värdefull för skolbruk.

Massor av fakta blandas med personhistoria. Naturen skildras liksom bygdens ofta dramatiska och blodiga historia, mindre blodig är dess bättre skildringarna av 1900-talets världskrig. Där finns folksägnor och folktror, näringsliv, vägar och järnvägar.

Kort sagt, en fyllig och faktarik hembygdsbok med massor av nöjsam läsning också, men på CD-rom som inte tar upp någon plats i bokhyllan.

Hans Menzing.

Kôstar inget

En farbror ja träffa för många år sen berätta, att han skecka ätter saker frå kataloger å annonser. Um ja skeckar in sexti kronor på postgirot, då får ja ett kasettband mä granna sånger å då kôstar dä inte ett färn. Vesst va dä en bra affär.

Folkmusikens felor filbytarfynd?



Felor i familjen. Här har folkmusiken fått en hedersplats i familjefoto från 1907. Foto: Erik Rud. Bild från Västergötlands Museum.



Damorkester. Det kunde också vara mer uppsluppet som denna damorkester med kaffepetter och grytlock fotograferad 1935 av Per Adolf Larsson. Bild från Västergötlands Museum.

Engång var spelmansmusiken en djävulens frestelse. Att krossa spelmansens fela var en Gudi behaglig gärning. Sedan blev den kultur och i framtiden förmodligen fynd för flitiga filbytare. Nu skall ljudande minnen av vår folklig musik digitaliseras och förhoppningen är att man skall kunna nå den och lyssna via den egna datorn.

Nu är det förstås inte meningen att förvandla Vara folkhögskola till en folkmusikens Pirate Bay med Emma Johansson som filbytardrottning. Nej, folkhögskolan är ett centrum i arbetet med att rädda den musikskatt som finns bevarad och där spelmansförbunden i regionen, Västarvet, ABF Västra Götaland och Vara folkhögskola samarbetar. Projektet heter "Hitta folkmusiken.nu", och

det är just vad det handlar om. Mycket av den musik som hördes i Västsverige under större delen av förra seklet riskerar att gå förlorad.

Kassetband hotas

-Värst är det med musik på kassetband, förklarar Emma Johansson, som håller i projektet. De gamla rullbanden är robustare och klarar sig bättre. Men det är inte bara klingande musik man vill rädda. Information om gamla spelmän, instrumentbyggare, bilder, noter, minnen från fornatiders dans och mycket, mycket annat måste räddas innan det är för sent.

För den som skrämts av Pirate Bay-debatten skall sägas att ni här kommer att kunna hålla ögonen på ert eget material. Vad som erbjuds är att original eller kopior tas om hand på ett kompetent sätt för framtiden.

Spelmansmusik var förr främst fiolmusik, men här handlar det lika mycket om den riviga schottis som dragspelades på lövad loge som den smäktande kärleksvisa som fick farmor att vekna. Däremot är det väl för tidigt för den amerikaniserade dansmusik med jazzstuk som kunde höras i parkerna, och popkungarna får vänta.

Kollar läget

Här handlar det om folklig musik med rötter i väst. I första omgången skall man undersöka vad som fortfarande är bevarat. Sedan skall vi alla så småningom kunna sitta och via datorn ta del digitalt av materialet, eller söka oss till arkiven för att botanisera i utbudet.

Så kolla i lådorna hemma, det gamla bandet kan bli till stor glädje för andra. Hör av er till Emma på Folkmusikinventeringen på Vara Folkhögskola, mobil: 0736-13 22 24, mail: emma.johansson@vara.fhsk.se.

Hans Menzing

Är Din förening uppdaterad hos Eva?

Nu när Ni har haft årsmöte i Din förening är det viktigt med uppdateringar i vårt föreningsregister på kansliet i Vara. När Eva fått Dina uppgifter uppdaterar hon också föreningsregistret på nätet. Namn, telefonnummer, adress och e-postadress är värdefulla uppgifter i föreningsregistret på förbundets hemsida.

Grattis Victoria!



Foto
Aina Lindborg

Kronprinsessan Victoria är ju Västergötlands hembygdsförbunds beskyddarinna. Därför var det helt naturligt att förbundet skickade en hälsning och grattis i samband med förlovingen. Så här löd hälsningen:

Vara den 24 februari 2009

H K H Kronprinsessan Victoria

Västergötlands Hembygdsförbund vill härmed framföra sina varmaste lyckönskningar inför framtiden.

För Västergötlands Hembygdsförbund

Eva Bergström Hyenstrand

Ordf

Skebygillet 25 år



Hyllade. Ordföranden Bertil Andersson och Lennart Malmgren med de diplomsom överlämnades av Hans Menzing från Västergötlands Hembygdsförbund. Bild: Matz Nilsson, NLT.

Skeby Sockengille har firat 25-årsjubileum och samtidigt gavs nummer 20 av Skebynotiser ut. Skeby är väl dokumenterat, Helfrid och Ivar Jansson började skriva ned bygdens historia redan på 50-talet och sedan har det fortsatt. 1985 kom Skebyboken och sedan dess har det

alltså getts ut 20 skrifter med det anspråklösa namnet Skebynotiser.

I Hangelösabygdegård, där jubileet firades, presenterade ordföranden Bertil Andersson den nya skriften och berättade om den skärmställning som fanns i anslutning till Notisernas berättelser om Trueholm och kalkbränningen på Gum.

Gillet hyllades av hembygdsrörelsen med Sveriges Hembygdsförbundsdiplom för föredömlig och värdefull insats inom hembygdsrörelsen, och dessutom hedrades eldsjälens Lennart Malmgren med Västergötlands Hembygdsförbunds diplom för sina förtjänstfulla insatser. Båda diplomerna överlämnades av Hans Menzing. 25-åringen hyllades dessutom av Sävare och Hangelösa hembygdsföreningar med blommor överlämnade av Magnus Ronge och Inga Larm. Mötet inleddes med musik med rötter i bygden och avslutades med årsmöte där styrelsen omvaldes.

Försäkringsrutan Så skyddar vi kulturarvet

För att intensifiera det skadeförebyggande arbetet har för 2009 avsatts 500 000 kronor till att ekonomiskt stödja föreningarna att investera i olika skadeförebyggande insatser. Föreningen kan få bidrag med upp till 50 % av investeringskostnaden men maximalt med 2000 kronor. Föreningen väljer själv vilken skadeförebyggande insats man har mest behov av. Utbetalning av bidragets sker mot insänt kvitto på vidtagen åtgärd. Först till kvarn...

Bidragsberättigande insatser

- * Anskaffning av brandsläckningsutrustning.
- * Utförd eltest genom EIO. För säkerhetsrabatt skall påpekanden åtgärdats.
- * Installation av godkända lås i skyddsklass 1.
- * Utförd fuktbesiktning genom Anticimex.
- * Utökad bidrag till galler, brand-, inbrotts- eller vattenlarm. Dessa åtgärder berättigar sedan tidigare till ett investeringsbidrag på 20 % av investeringskostnaden men maximalt med 5 000 kronor per åtgärd. Kampanjen ger möjlighet till utökad bidrag med ytterligare 2 000 kronor.
- * Installation av golvbrunninsats för att förhindra översvämning genom baktryck i avloppsrören.
- * Eget förslag efter godkännande av försäkringskansliet. Exempelvis: gnistskydd, vägbom, provtryckning av skorsten m.m.

Dessutom lämnas säkerhetsrabatt på försäkringspremien på en rad skadeförebyggande åtgärder.

Spisen i köket förr och nu

Dengamla spisen var en öppen spis med öppen låga. Grytorna var försedda med ben. Man eldade under grytan. Bilden är från Hembygdsgården Stora Landa utanför Vårgårda. Lägga märke till de stora stenhällarna på golvet framför spisen. Förmodligen ett sätt att förhindra att gnistor hamnade på ett trägolv. Men som väl är står utvecklingen inte still



Gjutjärnspisen finns museet i Ornunga.

Så här berättar Husqvarna Fabriksmuseum på sin hemsida: Järnspisen kom från Amerika. När gjuteriet var etablerat 1874 startade man omedelbart tillverkning av spisar. Sortimentet var imponerande.

Efter vedspisen kom gasspisen och 1921 visades den första elektriska spisen. Modellfloran är enorm. Därför kommer vi aldrig att kunna visa hela sortimentet, men man kan väl följa utvecklingen av det som exponeras.

Så långt Husqvarnas hemsida.

Den gamla gjutjärnspisen hade som regel fyra kokplattor. Själva kokplattan var inte så stor men var försedd med ringar. Kaffekatteln eller grytan var försedd med en fläns och sattes ofta ner i själva eldstaden genom att man lyfte av kokplattan och det antal ringar som krävdes för att hålet skulle bli lagom stort.

Under flera sekler var det gjutjärnsplattor på alla elektriska spisar. Men utvecklingen går vidare och i många nya kök har man en separat kokhäll i en bänk och ugnen inbyggd i bekväm höjd i ett skåp.



Leif Brunnegård